

Reformationstidens salmesang i Danmark

Kreativ kontinuitet og folkelig legitimitet

af Peter Balslev-Clausen

Årene omkring reformationens gennembrud i Danmark er en af de mest intense og afgørende perioder i landets historie. I løbet af få år var landet ændret ikke alene kirkeligt og religiøst, men også politisk, socialt og kulturelt. Der var almindelig enighed om ændringen. Der kunne være uenighed om detaljer, men der var, bortset fra den gamle kirkes repræsentanter, enighed om hovedlinjerne i ændringerne, der da heller ikke efter den officielle gennemførelse efteråret 1536 blev anfægtet, hverken politisk eller kirkeligt.

I betragtning af ændringernes gennemgribende karakter er der få direkte vidnesbyrd om deres betydning for den enkelte. Indirekte er det imidlertid muligt at danne sig et billede af, hvad det var, der skete, og hvordan det blev oplevet. En vigtig kilde er her reformationstidens salmer og salmebøger, der kan opfattes som direkte vidnesbyrd om reformationstidens vækstlag. I modsætning til prædikener og foreskrevne bønner er salmerne udtryk for det direkte, aktive religiøse liv både kollektivt og individuelt. Ved at sammenligne salmebøgerne med hinanden kan man se, hvilke salmer der i den første folkelige fase fra 1527 - 1536 bed sig fast og dermed var genstand for et folkeligt tilvalg, og hvilke der ret hurtigt gled ud igen som følge af et folkeligt fravalg. Ved en analyse af denne proces er det muligt i vidt omfang at bestemme salmesangens og dermed gudstjeneste- og fromhedslivets karakter. Undersøgelsen omfatter de danske salmebøger fra 1528/29 til 1535/36, dvs. de salmebøger, der afspejler udviklingen indtil den officielle fastlåsen af situationen med den statslige regulering 1536/37 af de kirkelige og gudstjenstlige ordninger. Det er karakteristisk, at denne statslige regulering af gudstjenestelivet og salmesangen først blev endeligt formaliseret med Thomissøns salmebog fra 1569 og Jespersens graduale fra 1573, der i det store og hele byggede på den praksis, der allerede lå fast, da reformationen blev officielt indført 1536. Thomissøns salmebog og Jespersens graduale er

således, i forlængelse af Kirkeordinansens¹ bestemmelser om gudstjenesterne og salmesangen 1537/39, officielle kodificeringer af en forlængst fastlagt folkelig konsensus.

Ved en analyse af reformationstidens salmer og salmebøger vil det være muligt at give et bidrag til forståelsen af både det brud og den kontinuitet, reformationens samtidige oplevede. Reformationens radikalitet både formelt og reelt er så meget mere overraskende, som den ikke var blevet påtvunget befolkningen, men var et udtryk for befolkningens spontane religiøse og deraf følgende kulturelt- sociale reaktion på den reformatoriske forkyndelse. Analysen af salmerne og salmebøgerne skal medvirke til at afklare, om det radikale brud som sin komplementære forudsætning havde en ligeså grundlæggende kontinuitet med den førreformatoriske religiøsitet. Samtidig vil en salmehistorisk analyse kunne medvirke til at belyse, hvornår reformationen reelt fandt sted, dvs. fra hvilket tidspunkt den reformatoriske kristendomsopfattelse de facto havde afløst den førreformatoriske, katolske opfattelse.

Reformationstidens kendte og sungne salmer

En analyse af reformationstidens salmer som udtryk for tidens kirkelige selvforståelse forudsætter en afgrænsning af hvilke salmer, der blev brugt, og som brugerne kendte så godt, at de blev holdningsmæssigt prægede af dem.

De salmer, der er tale om, er kendt fra samtidige trykte kilder. Der er ikke grund til at regne med, at der har været sunget stort andre salmer end dem, der er kendt fra de overleverede salmebøger. De fire salmebøger fra tiden før 1536, der er kendt i dag², indeholder nogenlunde de samme salmer, og forskellen mellem dem beror mht. udvalget af salmer ikke på en forskellig teologisk-redaktionel udvælgelse, men på den tidsmæssige faktor, at salmerne først kunne blive trykt og komme i en salmebog, når de var skrevet eller oversat.

¹ *ORdinatio Ecclesiastica Regnorum daniae et Norwegiae et Ducatum / Sleswicensis / Holstiae etc. etc. Anno Domini M.D. xxxv ij / Den rette Ordinants som nu sist paa Herre dagen y Ottense bleff offuerseet oc besegelet / Huorledis Kircketiennisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges riger / oc de Hertugdomme Slesuig Holsten.* (1539, trykt 1542), se *Kirkeordinansen 1537/39* Tekstudgave med indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten. 1989, s. 48ff, 100 ff, 161 ff.

² *Een ny handbog / med Psalmer oc aandelige loffsange. wddragne aff then hellige schrifft. som nw y then Christne forsamling (Gud til loff oc mennicken til salighed) siunges. Med then Danske Otesang. Messe. Aftensang oc Natsang. Trycht y Rozstock* (1529). Udgivet i facsimile med efterskrift af Niels Knud Andersen i "Ludwig Dietz' Salmebog 1536", 1972. *Malmø-Salmebogen 1533*. Titelblad mangler. Udgivet i facsimile med efterskrift af Anders Malling 1967. *Nogle nye Psalmer oc Lofsange som icke till forn ere wdgangne paa Danske / medt een Correcht oc forbedering paa then store Sangbog som er trycht y Rozstock wedt Ludowich Dyetz M.D.XXXvj.* Udgivet i facsimile med efterskrift af Niels Knud Andersen i "Ludwig Dietz' Salmebog 1536", 1972. *En Ny Psalmebog med flere Psalmer oc Christelige oc Aandelige lofsange met Collecter og Bøner som icke ere till forne Prentet i de andre Psalmebøger / vddragne aff den Hellige schrifft. ... Københaffn M.D.Liii.* Udgivet i facsimile med efterskrift af Niels Knud Andersen, Henrik Glahn og Erik Dal 1983. Jfr. *Thz cristelige messze embedhe paa dansche* (1528). Udgivet i facsimile i "Danske messebøger fra reformationstiden" med efterskrift af S.H. Poulsen og Henrik Glahn 1959.

Selvom reformationstidens salmer i dag kendes fra de overleverede salmebøger, er de fra begyndelsen blevet til og blevet udbredt i et hovedsageligt illitterært samfund. De trykte salmebøger har sikret optimal udbredelse på kort tid og tekstmæssig ensartethed, men den daglige brug af salmerne har for de fleste brugere, bortset fra præster og andre professionelle, været uafhængig af de trykte salmebøger. Der er næppe grund til at overvurdere udbredelsen af trykte salmebøger. Biskop Chrysostomus' fortegnelse over præsternes bøger i Aalborg Stift i 1550'erne viser, at der måske nok har ligget en salmebog i kirken, men der stod påfaldende få i præsternes private bogsamlinger³. Det svarer til, at Rostock-bogtrykkeren Ludwig Dietz i 1536 prøvede at få solgt det restoplæg af sit eftertryk af *Een ny handbog*, som han havde haft liggende siden 1529, ved at forsyne det med et tillæg med *Nogle nye Psalmer oc Loffsange*. Når en så driftig forretningsmand som Ludwig Dietz har overvurderet mulighederne for at afsætte salmebøger i Danmark, må efterspørgslen have været forholdsvis beskednen. Grunden må have været, ikke at danskerne ikke sang salmer, men at de kunne de salmer, de sang, udenad og derfor ikke uden videre havde brug for trykte salmebøger. Noget, der peger i samme retning er det forhold, at de nye oversættelser og sproglige forbedringer i allerede indsungne salmer, der findes i Christiern Pedersens Malmø-salmebog fra 1533, ikke slog igennem, og derfor senest i Thomissøns salmebog fra 1569, der bygger på den salmesangspraksis, der fandtes i Frue Kirke i København, er gledet ud af almindelig brug. Allerede *En Ny Psalmebog* (1535), der næsten ordret optrykker Christiern Pedersens oversættelse af Luthers salmebogsforord, kan ikke erstatte de indsungne versioner med de sprogligt bedre fra Christiern Pedersens salmebog, men optrykker dem i steder som paralleltekster til de indsungne tekster fra 1528/29. Den mulighed for større og mindre korrektioner, som er indbygget i en litterær kultur, findes ikke på samme måde i en illitterær kultur, hvor det engang indsungne og indlærte kun meget vanskeligt kan ændres, idet det er den enkeltes hukommelse og ikke et fælles forlæg der normerer udtrykket. Også når det drejer sig om salmesang er en illitterær kultur langt mere konservativ end en litterær.

I en illitterær kultur vil det antal sange, her salmer, den enkelte har aktivt præsent, være ca. 50 - 75⁴. Det vil sige, at det antal salmer, et givet illitterært kollektiv, her en dansk menighed i reformationsårhundredet, har mulighed for at bruge til fællessang, vil være op til 100. Til og med *En Ny Psalmebog* (1535) kendes i alt 157 danske reformatoriske salmer⁵. De salmer, der

³ Se Biskop Oluf Chrysostomus's *Fortegnelse over Præsternes Bøger i Vendolbo Stift*. Meddelt af adjunkt D.H. Wulff. Med Indledning og anmærkninger af Dr. T. Skat Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 3. Rk. I, 1874-77, s. 165-212

⁴ Jfr. Niels Kastfeldt *Afrikanske sange*, TEOL-information nr. 14, 1996, s. 11-15

⁵ Se Peter Balslev-Clausen *Reformationstidens danske salmer, salmebøger og gudstjenesteordningers salmeforslag (1528) 1529-1575*. Hymnologiske Meddelelser 2004 nr. 1, s. 3-109. I det følgende er løbenumrene (001 - 434) fra denne oversigt vedføjet de anførte førstelinier

indgår i de kendte gudstjenesteordninger 1528 - 1539, og som må antages at være kendt af alle udgør 52 salmer⁶. Lægges dertil de 25 salmer, der senest findes i *En Ny Psalmebog* (1535) foruden i den officielle *Den Danske Psalmebog* (Hans Thomissøns salmebog, 1569), i Niels Jespersens Graduale 1573 og den folkelige og praktisk bestemte *En Ny Psalmebog* (Reravs salmebog 1575)⁷ og de 29 salmer, der findes senes i *En Ny Psalmebog* (1535) i både Thomissøns og Reravs salmebøger⁸, bliver det samlede antal kendte salmer i alt 108. Herfra kan trækkes de 10 salmer fra den jyske aftensang, der næppe har været sunget meget uden for Viborg, og som ikke overlevede *En Ny Psalmebog* (1535)⁹, hvorved antallet af kendte og indsungne salmer

⁶ *Thz cristelighe messze embedhe paa dansche* (1528) Aff dybhedszens nøedh roeber iegh tiil thig (001), Kyrie gudh fadher / alsom høgeste trøest (002), Gloria Ere och priiss wære gudh y thz høgesthe (003), Glaedeligh wyll wy alleluya syunghe (004), Wy thro allszammen paa en gud / himmels scabere (005), Nw bede wy then helligandh / alt om then (006), Nw er oss gudh mischundeligh / ogh hand vil (007), Hellig Hellig Hellig esth thu Herre gudh sabaoth (008), Tig wære laaff och priss o Herre christ (009), O Gudts lam som baart tagher alle verdens syndher (010), Ihesus christus er wor salighz (011), Gud wære laaffuet altidt oc benedidz (012), GVD fader wdy himmerigh / sin villie (013). *Een ny handbog* (1529) Benedidet wære Israels Gud (017), O Herre Gud miskunde teg (023), Forlad nw thÿn swend o Herre (025), Men wÿ leffue paa iorden her (028), Nw lader oss alle tacke Gud wor Herre (032), Loffuit wære tw Iesu Christ (033), Kyrie Gud fader forbarne teg ofuer oss /.../ Kyrie wor Gud oc Herre (037), Christus Iesus for oss offrid (041), Chrit stod op aff døde / Frelste all verden (042), Kom Helligand herre Gud / opfyld med ... thÿne Christnes hiærte (046), Allene Gud ÿ the høge wære ære (048), O Herre Gud benaade meg / For thÿn (049), Iesu som er wor salighed (050), Hellig er Gud fader (051), O Guds lam vskyldig (052), Med glæde oc fred far ieg nw hen (059), Alleneste Gud ÿ himmerig / wære loff (061), Alleluia thet bør os altÿd siunge (062), *Malmø-Salmebogen* (1533) Kyrye Gud fader aff himerig (079), Esaias den Prophete monne det saa gaa (084), Forlæ oss met fred nadelige (090), Wi tro alsammen paa en Gud som hiemmel oc iord oc alting skob (092), Wor Gud han er saa sterck en borg (096), Kyrieleyson Gud Fader forbarne dig (097), O Herre Gud som bør ath heffne (098), Loffuer Gud at han er saa god (099), Vi sade oc graade i Babilon (100), Gvd fader i hiemmelen skaber min ... All wildfarelse (101), Den tid er kommen som før wor spaat ... ath mange forføre (102), Naar Gud fonger løst Sions fengsel (103), Wisdom och rad och salighed (104), Min siel holder megit af Herren (105), Nv gleder eder Adams børn alsammen (106), Gvd fader i hiemmelen skaber min ... all den wildfarelse (107), Salig er den mand der Gud frøcter (116). *En Ny Psalmebog* (1535), Grates nunc omnes reddamus Domino Deo (133), den ypperste høytid och store Aandelige glæde (155), Benaade oss o Herre Gud (157).

⁷ *Een ny handbog* (1529), Kom Gud skaber helligeand (016), Gvd fader oc Søn oc then Helligand / hannwm bør (019), Gvd fader bliff tw nw med oss (026), Her Christ Gud faders eenborne søn (027), O Gud aff himmelen see her til (029), Saa taler then vwÿse mund (030), Nw er fød oss Iesus Christ (035), Christ laa ÿ dødzens bond ... bar oss (036), Ware Gud icke med oss thenne tÿd (047), Gvds søn er kommen aff himmelen (055), Aal then gantske christenhed (058), Loffuer Gud ÿ fromme Christne (066), Iesus Christ wor frelsermand / then ther døden (069), O Iesu Christ som mandom tog (073), *Malmø-Salmebogen* (1533), Beklage aff alle mine sinde (083), Hierusalem dw hellige stad (089), Alle christne frøjde dem nw (111), Fra menniskan haffuer ieg went min hw (115), Vi arme Adams børn alle (118), Den signede Dag er voss beted (135), Det hellige Kaars vor Herre selff bar (139), Hvi storme och fnyssse de Hedninge saa (147).

⁸ *Een ny handbog* (1529) Christum wÿ skulle loffue nw (021), Aerens konning o Christe (039), Iesu som er wor salighed (050), Hwo som wil leffue Christelig (053), O Fader wor barmhiertig oc god (060), Capitan Herre Gud fader mÿn (067), Wag op wag op ÿ Guds naffn (068), O Christe hwor wor thÿn kundskab (071), Then som wil een Christen hede (072), O Herre Gud aff himmerig (074), *Malmø-Salmebogen* (1533) O Gud vor Fader du som est i hiemmerig (075), Christus aff Gudz faders hierte fød (076), En Iomfru fødde ith barn i dag (077), O Herre Gud Fader met din krafft (081), O Iesu bold met megit vold (085), Gvd lod røst aff skyen lyde (087), Fred giff oss o kere herre (108), Af hu och sind och all vor acht (112), O Herre Gud / det kommer nw vd (113), Salue Iesu Christe wor frelsermand (119), *En Ny Psalmebog* (1535) O Stierners skabere i Hiemmelke huss (131), Dies est læticiae (134), Christe du est baade Liuss oc Dag (137), Engelen indgaangen til Iomfru Marie (140), O Herre frels mig oc døm min sag (146), Mit hierte opgaff ith lystigt ord (149), Verdens velde met sit Belde (150), En wiiss tale er denne her (152), Nw lader oss tacke oc loffue (153).

⁹ *Malmø-Salmebogen* (1533), O Herre Gud som bør ath heffne (098), Loffuer Gud at han er saa god (099), Vi sade oc graade i Babilon (100), Gvd fader i hiemmelen skaber min ... All wildfarelse (101), Den tid er kommen som før

skønmæssigt bliver 98. Herfra skal trækkes 10 parallelsalmer, hvor en eller to versioner var indsunget samtidig¹⁰. Derved bliver antallet af indsungne salmer 88. Et forholdsvis stort tal, men stadig realistisk i betragtning af de mange anvendelsessituationer og den professionelle forsang i kirken. Antallet af salmer, som den enkelte sang spontant ved arbejde, på rejser og ved andagter i hjemmet, har givetvis været noget mindre, med store individuelle variationer.

Ved siden af gudstjenestessalmerne er, overraskende nok, gruppen af salmer, der i deres oprindelige form gik tilbage før reformationen, den største af de mest brugte salmer. 49, eller noget mere end halvdelen af de mest kendte og brugte salmer var kontrafakturer¹¹,

wor spaat ... ath mange forføre (102), Naar Gud fonger løst sions fengsel (103), Wisdom och rad och salighed (104), Min siel holder megit aff Herren (105), Nv gleder eder Adams børn altsammen (106), Gvd fader i hiemelen skaber min ... all den vildfarelse. (107).

¹⁰ *Gloria in excelsis Deo*: Gloria ere och priiss wære gudh y thz høgesthe (003), Allene Gud y the høge wære ære (048), Alleneste Gud y himmerig / wære loff (061); *Wyr gleuben all an eynen Gott*: Wy thro allszammen paa en gud / himmels scabere (005), Wi tro alsammen paa en Gud som hiemmel oc iord oc alting skop (092); *Frölich wollen wyr Alleluia singen*: Alleluia thet bør oss altyd siunge (062), Glaedeligh wylle wy alleluya synghe (004); *Fadervor*: O Herre Gud miskunde teg (023), O Gud vor Fader du som est i hiemmerig (075); *Nunc dimittis*: Forlad nw thyn swend o Herre (025), Med glæde oc fred far ieg nw heen (059); *Ach Gott von himel sihe dareyn*: O Gud aff himmelen see her til (029), O Herre Gud aff himmerig (074); *Resonet in laudibus*: Nw er fød oss Iesus Christ (035), Aal then gantske Christenhed (058); *Ein Kindelin so lavelick*: Eet lidet barn saa løsteligt (057), En Iomfru fødte ith barn i dag (077); *Capitan, Herr Got vater meyn*: Capitan Herre Gud fader myn (067), Gvd fader i hiemmel skaber min All wildfarelse (101), Gvd fader i hiemmel skaber min ... all den vildfarelse (107); *Verley uns fryden gnediglich*: Forlæ oss met fred nadelige (090), Benaade oss o Herre Gud (157).

¹¹ *Thz cristelighe messze embedhe paa dansche* (1528): Kyrie gudh fadher / alsom høgeste trøest (*Kyrie ach Vader alderhögste Godt* - 002), Gloria Ere och priiss wære gudh y thz høgesthe (*Gloria in excelsis Deo* - 003), Wy thro allszammen paa en gud / himmels scabere (*Credo in unum deum omnipotatem* - 005), Nw bede wy then helligandh / alt om then ... thz oss gud (*Nun biten wir den heiligen geist* - 006), Tig wære laaff och priss o Herre christ (*Tibi laus salus sit Christe* - 009), O Gudts lam som baart tagher alle verdens syndher (*Agnus Dei* - 010), Ihesus christus er wor salighz (*Iesus christus nostra salus* - 011), Gud wære laaffuet altidt oc benedidz (*God sij gelobbet vnd gebenedyet* - 012). *Een ny handbog* (1529): O Gud wy loffue teg / wy bekende teg een Herre (*Te deum laudamus* - 015), Kom Gud skaber helligeand (*Veni creator spiritus, mentes tuorum visita* - 016), Benedidet wære Israels Gud (*Benedictus* - 017), Christum wy skulle loffue nw (*A solis ortus cardine* - 021), Forlad nw thyn swend o Herre (*Nunc dimittis* - 025), Gvd fader bliff tw nw med oss (*Sancta Maria ste vns bej* - 026), Men wy leffue paa iorden her (*Media vita in morte sumus* - 028), Nw lader oss alle tacke Gud wor Herre (*Grates nunc omnes* - 032), Loffuit wære tw Iesu Christ (*Louet sistu ihsus crist* - 033), Nw er fød oss Iesus Christ (*Resonet in laudibus* - 035), Kyrie Gud fader forbarme teg offuer oss ... Kyrie wor Gud oc Herre (*Kyrie Gud fader ... Dansk påske-kyrie* - 037), Aerens konning o Christe (*Regina coeli letare* - 039), O Fader wdi himmelen (*O Fader wdi himmelen* - dansk vekselsang efter 'Aerens konning' - 040), Christus Iesus for oss offrid (*Victimae paschali laudes* - 041), Christ stod op aff døde / Frelste all werden (*Christ ist erstanden / von der* - 042), Kom Helligand herre Gud / opfyld med ... thyne Christnes hierte (*Veni sancte spiritus, reple* - 046), Allene Gud y the høge wære ære (*Gloria in excelsis Deo* - 048), Iesu som er wor salighed (*Iesu nostra redemptio* - 050), Hellig er Gud fader (*Sanctus* - 051), O Guds lam vskyldig (*Agnus Dei* - 052), Aal then gantske Christenhed (*Resonet in laudibus* - 058), Med glæde oc fred far ieg nw heen (*Nunc dimittis* - 059), Alleneste Gud y himmerig / wære loff (*Gloria in excelsis Deo* - 061), [O Christe hwor wor thyn kundskab (*Rosina wo was dein gestalt* - 071)]. *Malmø-Salmebogen 1533*: Christus aff Gudz faders hierte fød (*Corde natus ex parentis* - 076), Kyrre Gud fader aff himerig (*Kyrre Gud fader* - dansk jule-kyrie - 079), O Iesu bold met megit vold (*Maria zart, von edler art, ein ross* - 085), Hierusalem dw hellige stad (*Urbs beata Ierusalem* - 089), Forlæ oss met fred nadelige (*Da pacem domine* - 090), Wi tro alsammen paa en Gud som hiemmel oc iord oc alting skob (*Credo in deum omnipotatem* - 092), Kyrieleyson Gud Fader forbarme dig (*Kyrie eleison ... Pater de coelis Deus miserere nobis* - 097), Min siel holder megit aff Herren (*Magnificat* - 105), Alle christne frøede dem nw (*Omnis mundus jocundetur* - 111), Salue Iesu Christe wor frelsermand (*Salue regina misericordiae* - 119). *En Ny Psalmebog* (1535): Vor Herris Aduent hun oss paa gaar (Førreformatørisk dansk kalenderremse - 128), Ci-ci-o-Ianus-e-Ka-si-bi-ven-Di (Førreformatørisk kalenderremse - 129), O Stjerners skabere i Hiemmelsske huss (*Conditor alme siderum* - 131), Grates nunc omnes (133), Dies est lætitiae (135), Den signede Dag eer voss beted (*Dies est*

reformatoriske bearbejdelser af førreformatoriske salmer og kirkelige sange. Ikke alle har været lige kendte i Danmark, nogle af dem er f.eks. oversættelser af tyske salmer og sange, deriblandt flere af Luther, men også disse har uden tvivl været så almindeligt kendte også i Danmark, at de har været bærere af genkendelighed og kontinuitet. Det er uden tvivl disse kontrafaktur-salmer, der på forhånd har sikret den reformatoriske salmesang popularitet og folkelighed og anbefalet den som et legitimt udtryk for kirkelig og kristen fromhed.

Samtidig har ikke mindst Luthers salmer været garanten for, at salmerne var bærere af den rette tro. I alt 29 af de indsungne salmer til og med *En Ny Psalmebog* (1535) er oversættelser af Luther-salmer¹². Selvom 4 af Luther-salmerne er paralleloversættelser, udgør Luther-salmerne

lætitiae - 135), *Christe du est baade Liuss oc Dag (Christe, qui lux es et dies* - 137), *Det hellige Kaars vor Herre selff bar* (Middelalderlig dansk - 139), *Verdens velde met sit Belde (Regnum mundi, et omne ornatum seculi* - 150), *Den ypperste høytid och store Aandelige glæde (Festum nunc celebre magnumque gaudia* - 155), *Benaade oss o Herre Gud (Da pacem, Domine* - 157).

¹² Følgende Luther-salmer findes i danske salmebøger til og med *Den danske Psalmebog* (1569): *Thz cristelighe messze embedhe paa dansche* (1528): *Aff dybhedszens nøedh roeber iegh tiil tigh (Auss tieffer not schrey ich zu dir* - 001), *Wy thro allszammen paa en gud / himmels scabere (Wyr gleuben all an eynen Gott* - 005), *Nw bede wy then helligandh / alt om then ... thz oss gud (Nu bitten wyr den heyligen geyst* - 006), *Nw er oss gudh mischundelig / ogh hand vil (Es wolt unss Gott genedig sein* - 007), *Iheus christus er wor salighz (Jhesus christus, unnser hayland, der von unns* - 011), *Gud wære laaffuet altidt oc benedidz (Got sey gelobet und gebenedeyet* - 012); *Een ny handbog* (1529): *Kom Gud skaber helligeaand (Kom, Gott schepfer, heiliger geyst, besuch* - 016), *Nw frygder eder alle Christne mend (Nun freudt euch, lieben Christengmayn* - 018), *Christum wÿ skulle loffue nw (Christum wir sollen loben schon* - 021), *Gvd fader bliff tw nw med oss (Gott der vater won uns bey* - 026), *Men wÿ leffue paa iorden her (Mytten wir ym Leben synd* - 028), *O Gud aff himmelen see her til (Ach Gott von himel sihe dareyn* - 029), *Saa taler then vwÿse mund (Es spricht der unweysen mundt* - 030), *Then daarlig mund han siger saa (Es spricht der unweysen mundt* - 031), *Loffuit wære tw Iesu Christ (Gelobet seyestu Jhesu Christ* - 033), *Christ laa ÿ dødzens bond ... bar oss (Christ lag ynn todes banden* - 036), *Kom Helligand herre Gud / opfyld med ... thÿne Christnes hiærte (Konn, heuliger geyst, herre Gott* - 046), *Ware Gud icke med oss thenne tÿd (Wer Gott nicht mit uns diese zeyt* - 047), *Hwo som wil leffue Christelig (Mensch wiltu leben seliglich* - 053), *Nw bede wÿ then Helligand / om then ... att wÿ Gud (Nu bitten wyr den heyligen geyst* - 054), *Wÿ loffue teg alle Iesu Christ (Gelobet seyestu Jhesu Christ* - 056), *Med glæde oc fred far ieg nw heen (Myt frid und freud ich far dohin* - 059), *Till teg rober ieg aff hiertens grund (Auss tieffer not schrey ich zu dir* - 065), *Iesus Christ wor frelsermand / then ther døden (Jhesus Christ, unser hayland, der den tod* - 069), *O Herre Gud aff himmerig (O Herre gudh aff himmelrich* - 074); *Malmø-Salmebogen* (1533): *Herre Gud Fader staa oss bi (Gott der vater won uns bey* - 080), *Christ laa i dødzens wonde ... han er ... bar oss det euig liff (Christ lag ynn todes banden* - 082), *Esaias den Prophete monne det saa gaa (Jesaia dem propheten, das geschach* - 085), *Gvd lod røst aff skyen lyde (Dys synd die heylgen zehn gebot* - 087), *Forlæ oss met fred nadelige (Verley uns fryden gnediglich* - 090), *Vi tro paa almectigste Gud / som skapt haffuer (Wyr gleuben all an eynen Gott* - 091), *Wi tro alsammen paa en Gud som hiemmel oc iord oc alting skob (Wyr gleuben all an eynen Gott* - 092), *Nv bede wi den Helligand vdi en ret tro at wi mue (Nu bitten wyr den heyligen geyst* - 093), *Iesus Christus er vor frelsermand (Jhesus christus unnser hayland, der von unns* - 094), *Wor Gud han er saa sterck en borg (Ein feste burg ist unser Gott* - 096), *Kyrieleyson Gud Fader forbarme dig (Kyrie Eleison ... HERR got vater ym himel, Erbarm dich uber uns* (Litaniæt) - 097), *Kom Helligand herre Gud / opfyldt met din naade och miskund / alle menniskens hierte (Kom heyliger geyst, herre Gott* - 109), *Salig er den mand der Gud frøcter (Wol dem, der yn Gottes furcht steht* - 116), *Salige ere alle som i gudz frøct staa (Wol dem, der yn Gottes furcht steht* - 117), *Wi som leffue paa iorden her (Mytten wir ym Leben synd* - 126); *En Ny Psalmebog* (1535): *Det hende sig Esaie Prophet (Jesaia, dem propheten das geschach* - 156), *Benaade oss o Herre Gud (Verley uns fryden gnediglich)*; *2. tillæg til En Ny Psalmebog* (1544): *Fader vor vdi Hiemmerig (Vater unser ym hymelreich* - 172), *Fra Hiemmeln kom den Engele skar / Oc syntes (Vom Himel kan der engel schar* - 175), *Af Engle Chor hid kommer ieg (Vom himel hoch da kom ich her* - 179), *Ieg tacker Herren aff gantske hierte (Ich dancke dem Herrn von gantzem Hertenzen* (Ps. 111) - 180), *Nv begynde wi at quæde (Eyn newes lied wir heben an* - 181), *Ieg vil siunge Herren (Ich wil dem HERRN singen* (2.Mos 15,2-19) - 183), *Giffuer act her paa i Hiemle (Merckt auff jr Himel* (5.Mos 32,1-43) - 184); *En Ny Psalme-Bog* (udg. 1556): *Beholt oss Herre veed dit Ord (Erhalt uns, HERR, bey*

mellem en tredjedel og en fjerdedel af de indsungne salmer. 14 af Luther-salmerne er kontrafakturer af førreformatoriske tyske og latinske salmer, ligesom 8 Luther-salmer er gendigtninger af gammeltestamentlige salmer, hvortil kommer 3 salmer, der er gendigtninger af andre bibelske tekster. Herved er Luther-salmerne det centrale udtryk for den nye salmesang som den kreative kontinuitet, der gjorde reformationen til et folkeligt projekt, hvor bundetheden til fortiden legitimerede reformationens nybrud, og nybruddet legitimerede traditionens udtryk som sand kristendom.

Set i en folkelig sammenhæng blev Luther anbefalet ligeså meget af sine mange kontrafakturer af førreformatoriske liturgiske sange og salmer, som han blev det af sin teologi. Ved sine kontrafakturer, herunder sine gendigtninger af gammeltestamentlige salmer, 'reformerede' (kristeligt forvente) Luther den katolske teologi og tradition. Luthers kontrafakturer er først og fremmest blevet oplevet som en ret - kristeligt forventet - og dermed kristeligt og, når det kom til stykket kirkeligt legitim gengivelse af et gammelkendte. Det var ikke Luthers autoritet, der legitimerede hans teologi og hans salmer, men omvendt teologi og salmernes kreative kontinuitet, der gav Luther autoritet. Først senere, da reformationen var blevet officielt indført og bevægelsens anden generation havde taget over, blev det omvendt Luthers autoritet, der legitimerede hans teologi og dens udtryk, bl.a. i salmerne.

De førreformatoriske kontrafaktursalmer og psaltergendigtninger kan inddeles i fire hovedgrupper, der hver for sig er udtryk for den samme kreative kontinuitet som Luther-salmerne, ikke alene fordi Luthers kontrafaktursalmer selv kan inddeles i de fire hovedgrupper, men fordi de med deres kombination af genkendelighed og fornyelse var udtryk for den enkeltes oplevelse af det reformatoriske nybruds dynamiske sammenhæng.

Den vigtigste gruppe kontrafaktursalmer er gendigtningerne af de førreformatoriske gudstjenestesalmer¹³. En anden gruppe, der hører sammen med gudstjenestesalmerne, er psaltergendigtningerne¹⁴, idet de gammeltestamentlige salmer indgik som konstituerende dele af

deinem Wort - 208); *Den danske Psalmebog* (1569): Kom Hedningers Frelser sand (*Nu kom der Heyden heyland* - 222), Fra Himmelen høyt komme wi nu her (*Vom himel hoch da kom ich her* - 227), Fra Himmelen kom den Engle skar (*Von Himel kam der engel schar* - 228), Herodes hui frycter du saa saare (*Was furchstu feind Herodes seer* - 229), Kom hellig Aand o Herre Gud / besøg vore hierter oc (*Kom Gott schepfer heiliger geyst / besuch* - 253), Christus kom selff til Iordans flod (*Christ, unser HErr, zum Jordan kam* - 255), En vise ny ville wi nu quæde (*Eyn neues lied wir heben an* - 284), O du Trefoldig enighed (*Der du bist drey in einigkeit* - 334).

¹³ Se ovenfor note 5

¹⁴ *Thz cristelige messze embedhe paa danske* (1528): Aff dybhedszens nøedh roeber iegh tiil tigh (Ps. 130 - 001), Nw er oss gudh mischundeligh / ogh hand vil (Ps. 67 - 007), *Een ny handbog* (1529): O Gud aff himmelen see her til (Ps. 12 - 029), Saa taler then vwÿse mund (Ps. 14 - 030), Ware Gud icke med oss thenne tÿd (Ps. 124 - 047), O Herre Gud benaade meg / For thÿn (Ps. 51 - 049), Alleluia thet bør oss altÿd siunge (Ps. 117 - 062), O Herre Gud aff himmerig (Ps. 12 - 074). *Malmø-Salmebogen* (1533): Beklage aff alle mine sinde (Ps. 51 - 083), Hierusalem dw hellige stad (Ps. 147 - 089), Forlæ oss met fred nadelige (Ps. 142 - 090), Wor Gud han er saa sterck en borg (Ps. 46 - 096), O Herre Gud som bør ath heffne (Ps. 94 - 098), Loffuer Gud at han er saa god (Ps. 118 - 099), Vi sade oc

den førreformatoriske gudstjeneste, både hvad angår messe- og tidesangsliturgierne. 38 af de førreformatoriske kontrafaktursalmer er gudstjenestesalmer, hvortil kommer 19 psaltergendingtninger. Disse mange gudstjenestesalmer sikrede dels gudstjenestens genkendelighed, dels menighedens oplevelse af, at den for alvor havde overtaget væsentlige dele af gudstjenesten, den oplevelse, der var garanten for, at Luthers tale om det almindelige præstedømme ikke kun var mundsvejr, men levende virkelighed.

Ved siden af de egentlige gudstjenestesalmer var 17 af de indsungne salmer gendingtninger af førreformatoriske kirkelige og åndelige sange fra de folkelige fromhedsliv¹⁵. Også disse salmer har været medvirkende til at give menigheden en oplevelse af kontinuitet, og af at det almindelige præstedømme var blevet en realitet, idet de tidligere folkelige sange fra fromhedslivet udenfor gudstjenesten nu var blevet konstituerende gudstjenestesalmer. Hertil kommer 5 kateketiske salmer¹⁶, ikke mindst gendingtninger af Fadervor og De ti Bud, de fleste sandsynligvis af førreformatorisk oprindelse, som var blevet taget ind i den lutherske gudstjeneste. Denne gudstjenestelige legitimering af den kirkelige undervisning var ligesom prædikenerne udtryk for bruddet med den førreformatoriske kultiske gudstjeneste. Salmesangen, forkyndelsen og undervisningen var hver på sin måde udtryk for, at gudstjenesten nu fra at have været præsternes gudstjeneste for Guds skyld, var blevet menighedens gudstjeneste ansigt til ansigt med den Treenige Gud.

Kontrafaktursalmerne var forudsætningen for, at menigheden kunne synge med på gudstjenestens salmer allerede fra den første reformatoriske gudstjeneste. Teksterne har været genkendelige og lette at lære i deres nye, gendingtede version, og mange af melodierne har været

graade i Babilon (Ps. 137 - 100), Naar Gud fonger løst Sions fengsel (Ps. 126 - 103), Fra menniken haffuer ieg went min hw (Ps. 25 - 115), Salig er den mand der Gud frøcter (Ps. 128 - 116). *En Ny Psalmebog* (1535): O Herre frels mig oc døm min sag (Ps. 43 - 146), Hvi storme och fnyssede de Hedninge saa (Ps. 2 - 147), Mit hierte opgaff ith lystigt ord (Ps. 45 - 149).

¹⁵ *Thz cristelighe messze embedhe paa dansche* (1528): Wy thro allszammen paa en gud / himmels scabere (*Credo in unum Deum omnipotentem / Wyr gelauben all in eynen got* - 005), Nw bede wy then helligandh / alt om then ... thz oss gud (*Nun biten wir den heiligen geist* - 006), Ihesus christus er wor salighz (*Iesus Christus nostra salus* - 011), Gud wære laaffuit altidt oc benedidz (*God sij gelobbet vnd gebenedeyet* - 012). *Een ny handbog* (1529): Gvd fader bliff tw nw med oss (*Sancta Maria ste vns bej* - 026), Loffuit wære tw Iesu Christ (*Louet sistu ihsus crist* - 033), Kyrie Gud fader forbarme teg offuer oss - Kyrie wor Gud oc Herre (Dansk påske-kyrie - 037), O Fader wdi himmelen (Dansk vekselsang efter 'Aerens konning o Christe', opr. Regina coeli lætare' - 040), Christ stod op aff døde / Frelste all werden (*Christ ist erstanden / von der* - 042), [O Christe hwor wor thÿn kundskab (*Rosina wo was dein gestalt* - 071)]; *Malmø-Salmebogen* (1533): O Iesu bold met megit vold (*Maria zart, von edler Art, ein ross* - 085), Nv gleder eder Adams børn altsammen (Dansk antifon - 106), Alle christne frøyde dem nw (*Omnis mundus jocundetur* - 111); *En Ny Psalmebog* (1535): Vor Herris Aduent hun oss paa gaar (førreformatorisk dansk kalenderremse - 128), Ci-ci-o-Ia-nus-e-Ka-si-bi-ven-Di (førreformatorisk dansk kalendervise - 129), Dies est læticiae førreformatorisk julevise - 134), Den signede Dag er voss beted (*Dies est lætitia* - 135), Det hellige Kaars vor Herre selff bar (139).

¹⁶ *Thz cristelighe messze embedhe paa dansche* (1528): GVD fader wdy himmerigh / sin villie (De ti Bud - 013); *Een ny handbog* (1529): O Herre Gud miskunde teg (Fadervor - 023), Hwo som wil leffue Christelig (De ti Bud -

så godt kendte i forvejen, at man hurtigt har kunnet synge med på dem. Herefter har det været forholdsvis enkelt at lære de nye salmer, hvis tekster og melodier man ikke kendte i forvejen, men hvis indhold fængede og holdt menigheden, både i fællesskab og hver for sig, fast.

Den ældste kilde fra reformationstiden, der anfører, hvilke salmer folk kendte, er Peder Palladius' *Visitatsbog* fra 1543¹⁷. Her nævner han, at nogle fattige fiskere, der ”kyndelmisse aften [dsv. 1. februar] ’i aar’ [omkr. 1540]” drev til havs på en isflage på Øresund, sang den almindelige gudstjenstesalme ’nu bede ui den hellig aand’ og begravelsessalmen ’med glæde och frijd far vj nu hen’ ’offuer deeris egen død’¹⁸.

Senere skriver Palladius, at der ved gudstjenesten, ikke mindst på landet, kun måtte synges på dansk og ikke bruges gregorianske melodier. Til jul, påske og pinse måtte degnen synge en latinsk salme for at vise, at han var en lærd mand, der fortjente det offer sognebørnene gav ham, men ellers måtte han ’icke siunge uden danske, oc visser oc psalmer, som i haffue lærdt och kunde siunge med hannem, oc icke andre, førend hand faar lærdt eders børn flere”. Samtidig nævner Palladius, hvilke salmer, man først og fremmest skulle synge: Man måtte ikke synge nogen "anden glorificatz end denne: Alleniste gud i himmerig etc. det var den vise som de hellige engle siunge thilsammen den nat vor herre Iesus vaar fød i verden." Palladius fortsætter med at sige, at man skulle synge "Nu bede vi den h. aand, nu er oss gud miskundelig, vi troer allesammen paa en gud, aff dybsens nød etc. de x budord, fader vor, oc andre sodanne almindelig psalmer, visser, oc anden sang"¹⁹. Samtidig giver han en yderligere bibelsk begrundelse for at synge salmer: de nævnte salmer "bør jo en christen almue at ligge sig effter at siunge, thi schrifftten befaler det. siunger (siger s. Pouell) hellige psalmer, hymner, och aandelig sang och loffuer och tacher gud aff hierte och mund, naar i komme tilsammen, det vill gud haffue"²⁰. I sammenhæng med en anvisning på, hvordan almuens fester bør forløbe, skriver Palladius, at man hverken måtte synge ’wgudelig gildminde’ [helgensange] eller parodier på katolske sange, men kun sange, ”som i siunge vdi eders sogne kircke”²¹. At man kendte de almindelige gudstjenstesange og kunde synge dem udenad, viser beretningen om fiskerne på Øresund, der spontant bl.a. sang bl.a. ”Nu bede vi den Helligånd”, der, som Palladius’ senere opregning viser, hørte til de faste gudstjenestesange.

053); *Malmø-Salmebogen* (1533), O Gud vor Fader du som est i hiemmerig (075), Gvd lod røst aff skyen lyde (087).

¹⁷ *En visitatz bog. Peder Palladius' Visitatz-bog*, udg. v. Lis Jacobsen, 1925

¹⁸ Op.cit. s. 45

¹⁹ Om disse salmer, se nedenfor

²⁰ Op.cit. s. 69

²¹ Op.cit. s. 55.

De salmer, Peder Palladius anfører, findes alle i messeordningen fra 1528/29 og de salmehefter, der udkom 1529. De udgør grundstammen i de almindeligt brugte gudstjenestesalmer og er et udtryk for, at udvalget af disse salmer lå fast lige fra den reformatoriske gudstjenestes begyndelse²². Det er det samme indtryk man får ved at gå de øvrige salmer, der har været brugt ved gudstjenesterne i årene indtil 1536, efter. Tager man en så sen gudstjenesteordning som den, der findes i Hans Thomissøns salmebog fra 1569, stammer de fleste af salmerne, ikke mindst alle kernesalmerne ligeledes fra messeordningen fra 1528/29 og salmehefterne fra 1529, salmer, som alle fra den første begyndelse har kunnet udenad, og som derfor har været urørlige. Palladius henviser samtidig til 'andre sodanne almindelig psalmer, visser og anden sang.' Hvilke salmer, der er tale om, kan ikke vides med sikkerhed, men det må have været andre indsungne salmer især fra den første tid, sådan som de findes i de ældste salmehefter.

De salmer, Peder Palladius nævner, er gendigtninger af gammeltestamentlige salmer, liturgiske led og folkeligt religiøse salmer fra den førreformatoriske gudstjeneste. Dette svarer nogenlunde til billedet af de indsungne salmer fra de første år efter 1527/28. Kun ganske få af de indsungne salmer fra de tidlige salmebøger er ikke enten gendigtninger af bibelske salmer eller kontrafakturer af liturgiske tekster fra de førreformatoriske gudstjenester. I betragtning af, at de fleste ikke har kunnet forstå de latinske tekster, har oplevelsen af den reformatoriske salmesang ligeså meget været en oplevelse af rent sprogligt nu at kunne forstå det, der før var uforståeligt, som det var en oplevelse af, at de gammelkendte tekster var blevet ændret teologisk, var blevet 'kristeligt forvendt', som man sagde. Man har i første omgang nok savnet henvisningen til de mange helgener, men næppe så meget som man skulle tro, da man tidligere ikke havde forstået teksterne sprogligt. Den sproglige forståelse har i sig selv været en oplevelse af at se 'evangelii klare lys'. Oplevelsen af den kreative kontinuitet må have været overvældende og i sig selv overbevisende på de fleste.

De første danske salmebøger blev trykt i Rostock og Magdeburg. Det var fra de samme egne, man havde fået den nye evangeliske salmesang. Før reformationens officielle indførelse var forbindelsen til de store tyske handelsbyer langs Østersøen langt stærkere end forbindelsen til Wittenberg. Ser man bort fra de forholdsvis få danske salmer fra de første tid, findes næsten alle salmer i de første danske salmebøger i de samtidige nordtyske salmebøger, først og

²² De salmer, Peder Palladius nævner, indgår i de messeordninger, der findes i de bevarede salmebøger fra reformationstiden foruden i Malmø-messen 1535 og Frans Vormordsens messeordning 1539, ligesom de svarer til

fremmest i Rostock-reformatoren Johan Slüters salmebøger fra henholdsvis 1525 og 1531²³. Dertil kommer et antal salmer, der er oversat fra nedertysk, enten originale nedertyske salmer eller salmer fra de store øvretyske handelsbyer som Nürnberg, der blev formidlet til Danmark over de nordtyske handelsbyer²⁴. Det er tydeligt, at det er den folkelige reformation i de tyske handelsbyer, der har smittet over Østersøen til Malmø, København og de øvrige danske søkøbstæder. Det gælder både form og indhold. Det var handelsfolk mere end teologer og andre af kirkens folk, der bragte reformationen og dens salmer til Danmark. Den liturgiske særtradition, der var opstået i Viborg, hvor psalterteksterne til brug ved aftensangsgudstjenesten blev oversat til rimede linjepar i stedet for til sangstrofer, blev troligt medtaget i de østdanske salmebøger, men slog ikke an og gled fra og med Thomissøns Salmebog 1569 ud af

de salmer, der nævnes i forbindelse med gennemgangen af højmessens i Kirke-Ordinantsen fra 1539. Alle salmerne findes i den oversigt over "den Danske Euangeliske Messe", der findes i Hans Thomissøns salmebog fra 1569.

²³ *Eyn gantz schone vnde seer nutte gesangk boek / ...* redigeret af Joachim Slüter og trykt hos Ludowych Dyetz i Rostock 1525 (Udg. i facsimile med efterskrift af Gerhard Bosinski, 1986)(S-25) og *Geystlyke leder vppt nye gebetert tho Wittenberch / dorch D. Martin Luther. By Ludowich. Dyetz gedruckt. [1531]* (udg. sammen med *Gheystlyker gesenge vnde leder / ... M.D.XXXj.* (Joachim Slüter's ältestes rostocker Gesangbuch vom Jahre 1531 ... Nach den Originaldrucken wortgetreu herausgegeben von C.M. Wiechmann-Kadow. 1858)(S-31). Følgende danske salmer findes i disse to salmebøger fra Rostock (hvor salmer, der findes i *Een ny handbog* (1529) med tillæg først findes i S-31 må der formodes et nedertysk (Rostock?) forlæg i en nu tabt salmebog fra 1526-28): *Thz cristelighe messze embedhe paa dansche* (1528): Aff dybhedszens nøedh roeber iegh tiil tigh (S-25+31 - 001), Glaedeligh wylle wy alleluya syunghe (S-25+31 - 004), Wy thro allszammen paa en gud / himmels scabere (S-25+31 - 005), Nw bede wy then helligandh / alt om then ... thz oss gud (S-25+31 - 006), Nw er oss gudh miscundeligh / ogh hand vil (S-25+31 - 007), Ihesus christus er wor salighz (S-25+31 - 011), Gud wære laaffuet altidt oc benedidz (S-25+31 - 012); *En ny handbog* (1529): I IHesu naffn begynde wy (S-25+31 - 014), Kom Gud skaber helligeaand (S-25+31 - 016), Nw frygder eder alle Christne mend (S-25+31 - 018), Christum wÿ skulle loffue nw (S-25+31 - 021), Gvd fader bliff tw nw med oss (S-25+31 - 026), Her Christ Gud faders eenborne søn (S-25+31 - 027), Men wÿ leffue paa iorden her (S-25+31 - 028), O Gud aff himmelen see her til (S-25+31 - 029), Saa taler then vwÿse mund (S-25+31 - 030), Loffuit wære tw Iesu Christ (S-25+31 - 033), Christ laa ÿ dødzens bond ... bar oss (S-25+31 - 036), Christ stod op aff døde / Frelste all werden (S-31 - 042), Kom Helligaand herre Gud / opfyld med ... thÿne Christnes hierte (S-25+31 - 046), Ware Gud icke med oss thenne tÿd (S-25+31 - 047), Allene Gud ÿ the høge wære ære (S-25+31 - 048), O Herre Gud benaade meg / For thÿn (S-25+31 - 049), Iesu som er wor salighed (S-25+31 - 050), Hellig er Gud fader (S-31 - 051), O Guds lam vskyldig (S-31 - 052), Hwo som wil leffue Christelig (S-25+31 - 053), Gvds søn er kommen aff himmelen (S-25-31 - 055), Eet lidet barn saa løstelig (S-31 - 057), Med glæde oc fred far ieg nw heen (S-25+31 - 059), Alleneste Gud ÿ himmerig / wære loff (S-25+31, 061), Alleluia thet bør oss altÿd siunge (S-25+31 - 062), Capitan Herre Gud fader mÿn (S-25+31 - 067), Wag op wag op ÿ Guds naffn (S-31 - 068), Iesus Christ wor frelsermand / then ther døden (S-25+31 - 069), O Christe hwor wor thÿn kundskab (S-31 - 071). *Malmø-Salmebogen* (1533): O Gud vor Fader du som est i hiemmerig (S-31 - 075), Esaias den Prophete monne det saa gaa (S-31 - 084), O Iesu bold met megit vold (S-25+31 - 085), Gvd lod røst aff skyen lyde (S-25+31 - 087), Hierusalem dw hellige stad (S-25+31 - 089), Forlæ oss met fred nadelige (s-31 - 090), Wi tro alsammen paa en Gud som hiemmel oc iord oc alting skob (S-31 - 092), Wor Gud han er saa sterck en borg (S-31 - 097), Gvd fader i hiemmelen skaber min ... All wildfarelse (S-25+31 - 101), Gvd fader i hiemmelen skaber min ... all den vildfarelse (S-25+31 - 107), O Herre Gud / det kommer nw vd (S-31 - 113), Salig er den mand der Gud frøcter (S-25+31 - 116). *En Ny Psalmebog* (1535): Benaade oss o Herre Gud (S-31 - 157).

²⁴ *Thz cristelighe messze embedhe paa dansche* (1528): Kyrie gudh fadher / alsom høgeste trøest (*Kyrie ach Vader alderhögste Godt*, nedertysk kyrie- 002), Gloria Ere och priis wære gudh y thz høgesthe (Gloria in exelsis Deo - Gloria efter Nürnberg-messen - 003), Loffuer Gud ÿ fromme Christne (*Lobt got, ir frummen cristen* af Ludwig Hailmann - 066); *Malmø-Salmebogen* (1533): En lomfru fødte ith barn i dag (Ein Kindelein so lavvelick - 077), Fred giff oss o kere herre (*Fred giff vns, leue Here*, 'Kong Frederiks vise' af Hermann Bonnus - 108), Fra menniskan haffuer ieg went min hw (*Van allen Mynschen afgewandt* af Andreas Knöpken - 115). *En Ny Psalmebog* (1535): O Herre frels mig oc dom min sag (*richt mich, Herr, und für mir mein sach* af Hans Sachs - 146).

salmebøgerne igen. Det var som folkelig sang, ikke som modificeret messesang den reformatoriske salmesang slog an og revolutionerede gudstjenesten.

Gudstjenestens kernesalmer

Skriften befaler, at kristne mennesker synger salmer, siger Peder Palladius. Det vil derfor være nærliggende at undersøge, hvad det er, skriften befaler den kristne at synge. De salmer, Palladius nævner i sin visitatsbog vil være naturlige emner for en sådan undersøgelse, da de udgør et repræsentativt minimum af gudstjenestesalmer, samtidig med at de er teologisk repræsentative for de salmer, man finder i reformationstidens salmebøger.

I det følgende vil de 8 salmers tekster blive anført efter *En Ny Psalmebog*, der dels samlede de første reformatoriske års salmer inden reformationens officielle indførelse 1536, dels var den de facto officielle salmebog indtil den blev afløst af Hans Thomissøns salmebog, *Den danske Psalmebog* (1569). Salmerne anføres i den rækkefølge, den findes i *Den danske Psalmebogs* afsnit "Om den Danske euangeliske Messe":

Af dybsens nød, o Gud, til dig

(001) *En Ny Psalmebog* (1535) bl. 97vII

De profundis / met tuenne noder

AF dybsens nød raaber ieg til dig
Herre Gud vilt du mig høre.
Din naadens øren vent du til mig
min røst ieg nu fremfører.
Giffuer du paa vor gerning act /
ath heffne Synden met din mact /
O Herre huo kan det taale

Hoss dig all ene gielder naade och gunst
til synden ath forlade /
Naar wi dig nogen tid haffue mist /
wi vide oss ey ath raade /
Faar dig ingen sig rose kan /
Thi maa dig frycte alle Mand /
och trøste dem paa din naade

Til Gud staar alt mit haab och trøst
min gerning kan mig ey baade
I det du ene haffuer mig forløst /
aff din wsigelige naade /

Dine ord de ere en dyrebar skat /
som du oss haffuer effter lat /
Dem vile wi gerne høre.

Skulde det vare fra Morgen stund
oc end til Aftens ende /
Da skulle mit hierte ingelund /
fortuile eller fra dig vendis /
Saa bør at vere ræt Israels art /
ath haabe och Tro aff hiertet snart /
Oc naade aff hannem begere

Dog Synden hoss oss er mangefuld
hoss Gud er meget mer naade /
At hielpe oss er hand vel huld /
Att nød och all skøns vaade /
Han er foruist den rette Tolck /
Som haffuer forløst alt Israels Folck /
Aff sorg oc Synder alle

Alleneste Gud i Himmerig

(061) *En Ny Psalmebog* (1535) bl. 99vII

Gloria in Excelsis deo

AL eniste Gud i Hiemmerige /
 vere loff oc priss for all sin naade /
 Der han haffuer giort i Iørderige
 i disse samme naadelige Dage /
 Paa Iorden er kommen stor glæde oc fred /
 Menniskerne maa vel glædis ved /
 Gudz yndist och gode vilge

Vi loffue wi prise / wi neye dig /
 wi tacke dig for din erlighed /
 O Herre Gud Fader i Hiemmerige /
 Du haffuer oss giort stor kærlighed /
 Alting haffuer du i din mact och vold /
 huad du vilt haffue frem kan ingen forholde
 Vel dem der dig kunde frycte

O Iesu Christ Gudz eniste Søn /
 Som hoss Gud Fader sider /
 Du som haffuer frelst all Menniskens køn /

oc oss met Gud forliger /
 Formedelst dit Blod och haarde Død /
 haffuer du oss løst aff Synd och Nød /
 Giff naade i din Tro bliffue

Du est all ene vor Frelsermand /
 der oss vil Hiemmerige giffue /
 Du est Gudz Faders wskyldige Lam /
 der for oss døden vilde lide /
 Du est all ene vor salighed /
 for din skyld haffue wi naade fangit /
 Altmectigste Iesu Christe

Helligaand vor Trøstermand /
 som all sandhed kan lære /
 hielp oss at bliffue ved din lærdom /
 Gud Fader oc Søn oc dig ære
 beskerme oss fra Dieffuelsens falske lisst /
 hielp oss at Tro paa Iesum Christ /
 nu oc euindelige Amen

Nu bede vi den Helligånd

(006) *En Ny Psalmebog* (1535) bl. 38v

Denne samme Sang / siungis altid i den
 Christelige forsamling fore Predicken

NV bede wi den Helligaand /
 Alt om den Christelige Tro och ret forstaand
 Det oss Gud beuare /
 oc sin naade sende
 Naar wi heden fare /
 Aff dette elende Ky.

Du verdige Liuss giff oss dit skin /
 Lær oss at kende Christum Iesum all ene
 At wi met hannem bliffue /
 vor kære Frelsermand /
 Som oss monne indlede /

til det foriette Land Kyrieleys
 Du søde Aand skenck oss foruist /
 at wi maa dricke aff dit kerlighedsens bryst
 At wi vdaff hiertet
 huer anden elske
 Met ith sind i Christo /
 haffue baade fred oc ro Kyrieles

Du ypperste trøstere i all vor nød
 Hielp ath wi forsmaa Verdens spaat och
 wselhed /

At wi bestandige bliffue /
 paa vor siste ende /
 Naar wi met Dieffuelen kiffue
 om dette elende Kyrieleyss

Vi tro allesammen på en Gud

(005) *En Ny Psalmebog* (1535) bl. 017 r

Den Christne forsamling oc Chorid
 siunge till haabe Credo

WI Tro alle sammen paa en Gud /
 Hiemmelns skabere oc iordens
 Gudz søn sin Faders vilge gjorde /
 paa det wi sine børn skulle blifue /
 Han vil oss forse vor nering /
 lifff oc Siæl i hans beuaring

Altid han oss vil beuare /
 inted ont skal oss vederfare /
 Han søger for oss dag oc nat /
 for han haffuer alting i sin mact

Vi tro oc alle paa Iesum Christ /
 som er Gudz Søn oc vor Herre /
 Som aff den Helligaand vndfangen vor /
 aff Guddommeligg krafft oc ære /

det monne saa mangel daare /
 Vkskshedz synd hun snart forgaar /
 men pinen vil lunge vare

Du skalt oc ingen stiaele fra /
 hans Gotz / Hans heder eller ære /
 I Verden skalt du leffue saa /
 at du retuiss kant vere

Du skalt oc ey falskt vidnesbyrd
 mod din ieffn Christen bære /
 Eller det bliffuer dig fult ganske dyrt /
 i euig pine at vere

Der nest du skalt oc ey attraa /
 din Broders hustru venne
 Men all den stund du leffue maa /
 din broder skalt du tiæne.

Det sisste budord det er nu saa /
 det bør dig nu at mercke /
 Din broders gotz du ey attraa /
 hans huss oc ey hans suenne.

Gud Fader Søn oc den Helligaand
 han giffue oss sin naade /
 at wi motte vdi alle land /
 hans Budord vel beuare

O Herre Gud, miskunde dig

(023) *En Ny Psalmebog* (1535) bl. 68v

Denne Psalm gaar met de noder som/
 Nu er oss Gud miskundelig.

O Herre Gud miskunde dig
 oc see til oss paa Iorden /
 wi ere dine Børn saa visselige /
 vor Fader est du vorden /
 Du sider høyt i Hiemmerig /
 oc wi vdi Dødens Snare /
 giff priss dit Naffn i Iorderig /
 lad oss ey saa hen fare /
 i din wgunst saa saare

O Fader forøg dit Rige fast /
 lad Dieffuelen ey selff raade /
 men frelss oss fra den skadelige gest /
 begaffue oss met din naade /
 At wi mue vere dine lydige børn /
 og lade dig styre oc raade /
 Din vilge ske i Iorderig /
 alt som i Hiemmelens Trone /
 lær oss dine Børn til gode

Giff oss i dag vort daglige brød
 dine ord oc hellige naade /
 oc frelss oss fra den euige død /

oc saa fra Dieffuelens vaade /
 Borttag fra oss met naaden din
 den Phariseyske Surdey oc lære /
 Skenck oss igen den klare Vin
 som Christus monne frembere /
 det er ret Tro oc lære

O kære Fader ver voss huld /
 oc spar oss i vor bryst /
 Vor brøde er saa mangefold
 hielp at wi ey mistrøste /
 I vor strid stat oss mandelige bi /
 ath offueruinde wuenner grumme /
 Aandelige oc verdzlige genstrid /
 ont vent fra oss all sammen /
 oss hør kære Fader Amen

Priss loff oc heder til euig tid /
 er vor begering alle /
 skal giffuis dig vor Fader saa blid /
 din Søn det oc for alle /
 der til den Aand vor Trøstermand /
 skal giffuis den samme ære /
 aff fattige oc Rig i alle Land
 som dig nu saare begere /
 Giff dem alle den euige ære

Med glæde og fred far' jeg nu hen

(059) *En Ny Psalmebog* (1535) bl. 17v

Simeonis Lofsang Nunc dimit
 tis / Luce ii.

MEt glæde oc fred far ieg nu hen /

Alt effter Gudz vilge /
 met ith frit mod fra denne Verden /
 vil ieg nu skilies /
 effter de ord som Gud haffuer loffuit mig /

Døden skal min søffn vorde

Det gør alt Iesus Christ Gudz Søn /
den tro Frelsermand /
den ieg haffuer seet met mine øyen /
Ieg tror vist ath han
er vor Liff oc all vor salighed /
I nød oc dødens vaande

Den haffuer du Herre nu set frem
for alle Folck met stor naade /

Och till hans Rige alle Land /
lader bede oc raade /
Met dit dyre oc hellige ord /
Som synder oc nær kundgøris

Han er det klare oc salige Liuss /
for alle Hedninge at liuse /
Dem som ere wuiss
oc Gud icke kende /
Han er och dit Folckis Israel /
Priss / ære / frøyd oc glæde

Peder Palladius nævner i sin omtale af salmesangen i gudstjenesten de mest almindelige gudstjenestesalmer, som han kunne forudsætte, alle kendte og kunne synge med på. Det er derfor naturligt at tage udgangspunkt i dem, hvis man vil danne sig et indtryk af, hvordan den reformatoriske kristendomsforståelse var, som menigheden tilegnede sig i årene efter reformationens gennembrud i årene omkring 1530.

Tidens store religiøse problem var angsten for den evige fortabelse og pinslerne først i skærsilden og senere i Helvede, hvis pinslerne i skærsilden ikke var tilstrækkelige til at formilde Gud på dommens dag. Det var denne angst, der var baggrunden for den afladshandel, der var den udløsende faktor for Luthers protest mod den katolske kirkes teologi og praksis og dermed for den reformatoriske udvikling, der begyndte med Luthers offentliggørelse af sine 95 teser mod afladen og afladshandelen 31. oktober 1517.

Det var Luthers opfattelse, at afladshandelen var et udtryk for, at man ikke tog menneskers angst for fortabelse, staf og pinsler alvorligt. Man havde stadig en ydre form for sjælesorg, skriftemål og gudstjeneste, der tog sit udgangspunkt i menneskets synd og bevidsthed om syndens konsekvens, men indholdet og forståelsen af indholdet havde ændret sig. Denne udvikling viste sig særlig tydeligt i gudstjenesten. Derfor gjaldt det om at reformere den og gengive den dens radikale karakter med dens oprindelige forkyndelse og tilegnelse af lovens og evangeliets virkelighed. Den katolske gudstjeneste begyndte med et confiteor, en syndsbe kendelse, der ledte frem til Kyrie-leddet, det syndige menneskes råb til den treenige Gud om hjælp. Det er denne indledning af gudstjenesten, Luther tager på ordet: hvis mennesket ikke ser syndens radikalitet i øjnene, er det ikke i stand til for alvor at bede Gud om hans hjælp. Synden udelukker, at mennesket med sine - syndige - gerninger kan hjælpe sig selv. Kun Gud kan i sin nåde hjælpe mennesket. Det er dette tema, Luther gennemspiller i sin gendigtning af Psalme 130, *AF dybsens nød raaber ieg til dig*, den første salme der nævnes i reformationstidens messeordninger, og en af de salmer, Peder Palladius nævner i sin visitatsbog.

Kort før Luthers gendigtning af Psalme 130 blev oversat til dansk, havde Frans Vormordsen, der på dette tidspunkt endnu ikke havde brudt med den gamle kirke og karmelitterordenen, udgivet sin oversættelse af Davids salmer²⁵. Denne oversættelse, der fik stor udbredelse, og som derfor for mange har været sammenligningsbaggrund for salmen, lyder²⁶:

De profundis clamaui ad te donime

Herre wdaff diwbheden. Rober ieg till teg

Herre hør myn røst Lad thýne ørhin giffue agt paa myne bønens liwd

Herre om thu giffuer agt paa synder Huem kan tha være bestandig herre?

Fordi hooss teg er forladilse Att thu skalt frøgtis

Ieg wenter herrin. myn siell wenter Og ieg haabis till hans ordt

Mýn siell haffuer wogt paa herrin Fra een morghen wogt till een anden

Israell haaber till herrin fordi misckwndt er hooss herrin Oc møghen forløsning hooss
hanwm.

Oc han sckall forløse Israell Fra alle syne mysgierninger.

Then . Cxxx. psalmis mening oc beslutning

Her straffis stor dierffhedt oc een w tilbørlig grantscke. oc loffuis
ydmiwghedt oc eenfoldighedt

En sammenligning mellem oversættelsen og gendigtningen viser, at gendigtningen ret nøje følger oversættelsen og kun afviger fra den på et punkt, der til gengæld er grundlæggende. Oversættelsen understreger kraftigt i hver strofe, at det er Guds nåde, der er menneskets helt grundlæggende vilkår. Det er Guds nåde, der er grunden til den kristnes tro og håb, det er Guds nåde, der er indholdet af hans ord, og det er entydigt nåden, der opvejer menneskets synd. Mennesket har intet at rose sig af (str. 2) og hans gerninger hjælper ham ikke (str. 3). I modsætning til andre af Luthers Psalter-oversættelser omtales Jesus Kristus ikke direkte i "Af dybsens nød raaber ieg til dig", men den stadige understregning af nådens betydning, der ikke nævnes i Psalme 130, viser, at Luthers forståelseshorisont er den nytestamentelige forkyndelse af

²⁵ *Davids psaltere paa danske wdsat aff B. Francisco Wormordo Carmelita...*, 1528. Poul Helgesen havde været sproglig konsulent ved udgivelsen.

²⁶ Op.cit blad Gg iij v - Gg iiij r.

Guds nåde i Jesus Kristus. Luthers gudsbillede er derved entydigt ny- og ikke gammeltestamentligt.

Det er den samme forståelse af Guds nådes centrale betydning, der går igen i *AL eniste Gud i Hiemmerige*. Denne salme, der er Nicoalus Decius' gendigtning af "Gloria in excelsis Deo", der i både den katolske og den reformatoriske gudstjeneste følger efter introitus / confiteor og Kyrie, er bygget op som en lovprisning af den treenige Gud. Gud Fader prises for sin nåde og sin kærlighed, Jesus Kristus prises for sin frelse og sin nåde, og Helligånden prises for at lære mennesker sandheden, dvs. frelsen i Kristus. Gud Fader er den almægtige. Kristus er den, der som Guds Lam gik i døden for at frelse den, der tror. Helligånden er den, der udvirker den tro, der kan stå op mod "Dieffuelsens falske list".

I *Nv bede wi den Helligaand* går den danske oversættelse ud over Luthers gentagelse i strofe 1 af den førreformatoriske folkelige strofe. "rechten" oversættes ved "Christelige" og "ret" kædes i stedet sammen med "forstaand", og en helt ny 4. linie indsættes: "oc sin naade sende". På denne måde bliver Guds nåde den virkelighed, Helligånden formidler, konkretiseret i kendskabet til Jesus Kristus (str. 2), tilegnelsen af Guds kærlighed (str. 3) og trøsten og hjælpen i mødet med kristendommens fjender mens vi lever og djævelen, når vi dør.

Wi Tro alle sammen paa en Gud er en i det store og hele ordret gengivelse af Nicænum og af Luthers gendigtning, kun med en karakteristisk tilføjelse i strofe 3 om Helligånden, at Guds dyrebare gaver består i hans "nåder skøne", og at det er Guds Ord, der konstituerer kirken. Oversætteren ønsker at understrege Luthers teologi også hvor Luther nøjes med at være parafraserende i forhold til Nicænum: De der synger salmen er bekendt med Nicænum i forvejen, men skal holdes fast på en reformatorisk forståelse af bekendelsen.

NV er oss Gud miskundelig er en oversættelse af Luthers gendigtning af Psalme 67 (Vulgata: Ps. 66), der i Frans Vormordsens oversættelse lyder²⁷:

Then. lxxvj. psalmis mening oc beslutning

Een prophetelig bøn oc begæring att Christus motte komme oc hans
hellige euangelium obenbaris offuer then gantscke werden

Then lxxvj psalme Daidtz

Deus misereatur nostri et benedicat nobis

²⁷ Op.cit. Q ij v - Qij r

GVdt wære oss naadig oc welsigne oss Han lade sith ansigt schÿne offuer oss (Sela)
 Att wÿ paa iorden maa kende hans veÿ. Oc blantt alle hedninge hans salighedt
 Ladt folcken tacke teg gudt Ladt alle folckene teg begaa
 The folck glede oc frögde seg att thu sckalt dømme folcken wdi retwÿsshedt. Oc wæ-
 re ewinnelighe the hedningers leedsagere som ere paa iorden (Sela)
 Ladt folckene tacke teg gudt Ladt alle folckene teg begaa
 Iorden giffuer sÿn fruct Gudt signe oss wor gudt
 Gudt welsigne oss Oc alle werdsins ender frögte hanwm.

I forhold til Vormordsens oversættelse falder den gammeltestamentlige psalmes gendigtning som trinitarisk salme i øjnene. Oversætteren følger her Luthers tekst i strofe 1 - 3. Også i tilføjelsen af "dine ord" i str. 2 og 3 følger oversætteren Luther. Bortset fra disse væsentlige ændringer i forhold til den gammeltestamentlige tekst, hvoraf især tilføjelsen af Guds ord understreger det reformatoriske anliggende, følger Luthers (og oversætterens) tekst det bibelske forlæg. Dertil kommer imidlertid oversætterens tilføjelse af en 4. strofe. Denne strofe er i lighed med den trinitariske dokologi, der i den førreformatoriske liturgiske tradition var en almindelig tilføjelse til de gammeltestamentlige psalmer sat efter selve gendigtningen. Strofens understregning af Helligåndens, og Guds, nåde viser imidlertid, at den er tænkt i en reformatorisk teologisk - og liturgisk - sammenhæng. Til gengæld er der enighed mellem Vormordsen og Helgesen på den ene side og Luther og hans danske oversætter på den anden side om, at den gammeltestamentlige psalme skal forstås kristologisk.

En karakteristisk reformatorisk videreudvikling af den overleverede førreformatoriske liturgi er gudstjenestens afsluttende kateketiske del. En fast bestanddel af denne kateketiske udvidelse af liturgien var versificerede gengivelser af De ti bud og Fadervor. Således også i Peder Palladius' opregning af de gudstjenestesalmer, hans tilhørere var fortrolige med, *Gvd Fader vdi Hiemmerig* og *O Herre gud miskunde dig*. Begge salmer er originale danske salmer og stammer fra reformationens første tid, muligvis har de førreformatoriske forlæg, der i givet fald har været genstand for gennemgribende bearbejdning.

Gvd Fader vdi Hiemmerig gengiver parafraserende De ti Bud med Luthers tælling af buddene. Det er karakteristisk, at det understreges, at "pinen" vil være konsekvensen af ikke at holde buddene (mht. hhv. 2., 6. og 8. bud). Det konkluderes dog i sidste strofe, at Guds nåde er forudsætningen for, at "wi motte vdi alle land / hans budord vel beuare", et godt eksempel på, at pædagogik og teologi ikke altid har let ved at gå op i en højere enhed.

O Herre Gud miskunde dig er en friere parafraserende gengivelse af Fadervor, der mere er en kommentar til Fadervor for den syngende end en gengivelse, der kan gå i stedet for Fadervor selv. I str. 2 og 3 understreges Guds nådes betydning, og i str. 3 polemiseres der imod den katolske nadverpraksis: "Borttag fra oss met naaden din den Phariseyske surdey og lære / Skenck oss igen den klare Vin som Christus monne frembere / det er ret tro og lære". Der har ikke været tvivl om, hvilken teologisk holdning, der skulle synges ind i den reformatoriske menighed. Den afsluttende doksologiske strofe er formuleret som en lovprisning af den treenige Gud og slutter med at nævne "fattige og rig i alle land som dig nu saare begere" og beder Gud om at give "dem alle den euige ære". Fader vor er her ikke den enkeltes individuelle bøn, men hele den kristne, dvs. reformatoriske og evangeliske, menigheds fælles bøn.

Peder Palladius nævner i sin omtale af de fiskere, der, før de druknede på Øresund, sang salmerne til deres egen begravelse, at de til sidst sang "denne sang offuer deeres egen død, som ui siunge offuer liig naar ui det jorde: med glæde och frijd far vj nu hen etc." Luthers gendigtning af Simeos lovsang (Lukas 2,29-32) er i Arvid Pedersens oversættelse hurtigt blevet en fast del af det reformatoriske begravelsesritual og har som sådan været kendt af alle. Oversættelsen er en næsten ordret gengivelse af Luthers tekst. Den kendsgerning, at vores død er et udtryk for Guds vilje med os, sådan som hans ord har forkyndt det for os, giver os den fred og glæde i vores død, vi ellers ikke ville kunne have. Salmen er gennemført kristologisk. Det er i Jesus Kristus, vi kender Guds vilje med os (str. 2). Han er vores Frelsermand, vores liv og salighed (str. 2), det klare og salig lys og "dit Følckis Israel", dvs. de kristnes "Priss / ære / frøyd oc glæde" (str. 4). At det er sådan, skyldes Guds nåde og forkyndes ved hans "dyre oc hellige ord" (str. 3). Fiskernes eksempel viser, at den første reformatoriske generation har taget salmens ord for fuldt pålydende. Der er næppe nogen tvivl om, at man på samme måde har tilegnet sig de øvrige reformatoriske salmer og brugt dem som udtryk for den nye umiddelbare evangeliske tro, der, rensat for enhver henvendelse til den gamle kirkes helgener og til jomfru Maria, var fast overbevist om, at Guds nåde i Jesus Kristus var ethvert kristent menneskes sikre vilkår.

Samtidige vidnesbyrd om salmesang

Salmesangen var et karakteristisk træk ved den lutherske reformation. Således også i Danmark. I den samtidige litteratur, både den katolske og den lutherske, spiller salmesangen er fremtrædende rolle som noget at det karakteristiske ved reformationsbevægelsen. Omkring 1530 findes omtalen af den lutherske salmesang både i katolske og lutherske, senere kun i lutherske kilder kilder. I de tidligere kilder er tonen på begge sider tydeligt polemisk for og imod den

reformatoriske sang, senere, da reformationen har etableret sig, og salmesangen er en af den nye kirkes naturlige udtryksformer, bliver omtalen neutral.

Hans Thomissøn skriver i sin salmehistoriske indledning til *Den danske Psalmebog* (1569)²⁸, at Gud, da han ved Luther lod evangeliets klare lys åbenbare, også begyndte "iblant andit gaat at lade ved hannem dictis skøne tydske Psalmer oc Aandelige Viser / hvilckit flere Gudfryctige mend siden ocsaa ... gjorde / baade i Tydskland oc her i Danmarck / paa det at Guds Børn kunde bekiende / loffue oc prise Gud met Psalmer paa deris egit maal / som de forstaa." Hans Thomissøn skildrer derefter, hvordan man begyndte at synge danske salmer ved de evangeliske gudstjenester i Malmø og København. Thomissøn nævner Claus Mortensen (Tøndebinder) som den, der sammen med Hans Olufsen Spandemager udgav den første salmebog i Malmø 1528, som de senere (1529 og 1534) udsendte i forøgede udgaver sammen med Arvid Pedersen og "nogle Gudfryctige mend i Jylland". Thomissøn nævner også Hans Tausen, der kom til København som luthersk prædikant 1529, som en af dem, der har været engageret i arbejdet med salmesangen og udgivelsen af salmebøger.²⁹

De samtidige kilder fra tiden omkring 1530 nævner ikke salmebøgerne, men understreger salmesangens afgørende betydning. I *Krøniken om graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*³⁰ fortælles det, hvordan der Allehelgens aften 1528 for første gang blev holdt evangelisk gudstjeneste i gråbrødrekirken i Viborg, og hvordan prædikanten (dvs. Hans Tausen) "lod sine tilhørere afskrige tre af sit partis sange"³¹. i forbindelse med omtalen af munkenes fordrivelse fra klosteret i Malmø nævnes det først, at der 1527 samledes "en meget stor skare fra byen" i Skt. Simons og Judas' kapel. "Her sang de deres sange og holdt efter lutheranernes skik messer på dansk" Om Claus Mortensens og Claus Olufsens ophold i Haderslev 1528-29 hedder det, at de der "indtrak fuldstændigere danske sange og det lutherske kætteris gift"³². Også i forbindelse med selve fordrivelsen fra klosteret spillede sange en fremtrædende rolle. Først nævnes en lang sang, som man sang for at håbe brødrene. Derefter fortælles det, hvordan de borgere, der holdt klostret besat om natten "hele natten [bælgede] brødrenes øl i sig; idet de sang og dansede gennem sovesalen og koret og idelig ringede med klokken, fejrede de højtideligt et bacchanal"³³. Der er ingen tvivl om, at de lutherske borgere både i direkte og overført betydning har trådt på alt, hvad der var helligt for franciskanermunkene, men skildringen tyder mere på

²⁸ *Den danske Psalmebog* (1569) bl. d ij r

²⁹ En detaljeret redegørelse for tilblivelsen af de første danske salmebøger findes i Niels Knud Andersen *Ludwig Diuetz' Salmebog 1536* (København 1972) og *En Ny Psalmebog 1553* (København 1983).

³⁰ *Krøniken om graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark* overs. af Henning Heilesen. Kbh. 1967

³¹ op.cit. s. 30 f.

³² Op.cit s. 37 ff.

³³ Op.cit. s. 49 f.

opgørets radikalitet end på, hvad lutheranerne selv ville kalde blasfemisk optræden. For dem var det munkene, der var blasfemiske. Yderligere viser skildringen, at (salme)sangen var en del af det radikale opgør.

Det radikale opgør får man yderligere indtryk af gennem de polemiske skrifter og skildringer fra begge sider i det kirkelige opgør. Peter Laurensen bruger flere steder i sin Malmø-bog 1529³⁴, hvor han beskriver det nye kirkelige liv til forskel fra det gamle, salmesangen som et udtryk for forskellen mellem den gamle og den nye kirke. I den gamle kirke var sangen udtryk for kirkelivets udvendighed. Man lagde vægt på "messer oc sangh / lessning oc bønner / opfyllde kircker mett rod oc bwlder / orgeuerck oc discant ... The mene atth thette wduortis skick oc hellige skiin er strax gott for gwd / forthi att thet er thennom behaffweligt The meene at gwd er saa geckelig / att han wndrer paa gwld / sølff / ornament / smøckerij / sød sang / høg røst / møgell lessningh / mange messer etc."³⁵ Senere er det det for de fleste uforståelige latin, der er hovedanstødsstenen ved den katolske messesang. I modsætning hertil har de lutherske indført en ny, folkelig dansk messe, og "then siger oc tracterer wore prester obenbarlige for menig forsanglingh paa vort eghz danske tungemaal". Herved aktiveres menigheden, "saa att the kunde selff bede oc siwngge skickelige guds loff", og Paulus tages til indtægt for, at gudstjenesten, og dermed lovsangen, "christne menneskes bøn / taksigelse / lofsang / predicken oc lerdøm i kircken oc forsamling schal være paa thet twngemaal almuen kand forstaa / ellers (siger han) er thet geckerii oc galenscaff". Ved at gøre gudstjenesten uforståelig, har den gamle kirke "borttaget den fruct og thet gaffn almuen scal haffwe aff sang / bønner oc lessning"³⁶. I forlængelse heraf henvises der til, at Hieronymus "i ett sendebreff til Marcellam priiser thennom ther siwnger oc lofwer oc læse schriften paa theris eget maal"³⁷.

At Peter Laurensen ikke var ene om at polemisere voldsomt mod den etablerede kirke viser det "kirkens klagemaal" *Lamentatio ecclesiae*, som Oluf Chrystostomus tredje Pinsedag samme år oplæste fra prædikestolen i Vor Frue Kirke i København, hvori det bl.a. heddet: "Heraf, ja heraf er det kommet, at desværre en stor Del af de Christne, og deriblandt de, som ville anses for Visdommens og Religionens ypperste, at de have dyrket Gud paa den rette Maade, naar de opføre Kirker og Taarne og kongelige Palladser for nogle lade Buge, naar de

³⁴ Peter Lauridsen *Osagen oc een rett forclaring paa themb ny reformatz / ordinerung oc scick om messzen / predicken os anden rett Gudts tienneste oc christelig dyrckjelse som begyndt och giort er vdi then Christelige Stadt Malmø anno Domini MDxxix*. Udgivet i fotografisk optryk 1979 af Krister Gierow i forbindelse med hans *Studier kring Malmø-bogen*.

³⁵ Op.cit. bl. 14 v - 15 r.

³⁶ Op.cit. bl. 39 v - 40 r.

³⁷

sørge for, at alt gjenlyder af Brøl, Orgelspil og uforstaaet Sang” (“... se hoc curret vt omnia boatibus”)³⁸

Derefter polemiserer Peter Laurentsen mod sine katolske modstanderes fornemmelse af, hvad der er anstændig omgang med bibel og salmesang. "The sige nw saa vore forblinnede Pawens klercke oc tilhengere / att scriffen maa icke widhes eller hanteres aff hwer mand Thet er icke bequemtt / att mand skal age møg paa marck mett hende / eller side i krwen blandt skiøger oc løssactige folck oc siwnge oc quæde etc."³⁹ Og han fortsætter: "Item Er icke heller en møgvogen værre eller wederstyggeligere for gud att louffwe siwnge oc tacke gud aff en then ypperste domkirke i verden er." Efter at have tilføjet, at Gud ser på hjertet og ikke på det ydre, gør Peter Laurentsen opmærksom på, at de store kirker og klostre er bygget og bliver drevet på bekostning af de fattige i samfundet: "Vi wille thet sige som sandt er Att eenn fattig mand dreng eller pige ther sidder paa eenn møgvogen / och siwnger the x guds budord eller anden lofsang aff scriffen gud til loff at han eller hwn er bedre och mere actendis for gw d / end mange prester muncke eller Cannicker / ther staar fra morgen oc til afftenen knwrrendes oc robendis wden rett christen thro och gudelighz / inthet actendis hwad the sige / siunge eller læse" og er de endelig opmærksomme på det, hjælper det alligevel intet, da det de siger og gør "er effter menneskens bwd oc lerdom". De lutherske ønsker ikke at tage skøger og drukkenbolte i forsvar, "men skal ther i for eens quædis eller siwngis / tha er thet bedre att gwds ord qwadis eller siwngis end anden løssactighedt oc synds orsaghe"⁴⁰.

I sin polemik mod den traditionelle katolske kirke og dens ufolkelige gudstjeneste gør Peter Laurentsen opmærksom på, at i andre kirker, f.eks. den græske, er menigheden mere aktiv, hvorimod "Vdi then latiniske messe siwngher klerckene ". Det er denne klerikale eksklusivitet, den lutherske reformation ønsker at gøre op med. Derfor, "Hwor almuen kand siwnge och mett klerckene loffwe gud ther maa oc skulle the thet giøre." Hvor almuen ikke (endnu) kan synge sammen med klerkene – præsterne – skal de (præsterne) sørge for at synge på det sprog, den (almuen) "kand forstaa oc forbedris aff". Folkesproget er forudsætningen for gudstjenestens sjælesørgeriske og pædagogiske virkning. En grund til, at menigheden ikke kan synge med, kan være, at den endnu ikke kender salmernes tekster og melodier. Derfor tilføjer Peter Laurentsen: "Hwad skick sang oc ceremonier wi haffwe ydermere wdi vor danske messe / kand hwer mand

³⁸ *Lamentatio ecclesiae*. Kirkens Klagemaal foredraget i Vor frue Kirke i Kjøbenhavn tredie Pinsedag 1529. Trykt 14. aug. 1529 (trykt med den latinske tekst og i H.F. Rørdams oversættelse i *Skrifter fra Reformationstiden*, 1886) s. 77.

³⁹ Op.cit. bl. 40 v

⁴⁰ Op.cit. bl. 41 v - 42 v

forfare som wil høre eller læse i the bøger som ere wdgangne om thet christelige messe embede⁴¹,⁴².

Om salmesangen i gudstjenesten, messen, skriver Peter Laurensen: ”Siwngis oc her paa danske christelige psalmer oc hymner / gud til loff oc almwen til opueckelse i gwds kerlighed etc. somme faare predicker oc somme effter som leyligheden seg giffwer”⁴³. Ikke alene ved højmessen synges der i Malmø på dansk, det bliver der også ved tidesangsgudstjenesterne: ”aftensang oc natsang / oc om morgenen ottesang mz hymner oc psalmer som tha kand være forsamlingen til gaffn oc forbedring etc.”⁴⁴ Foruden salmesangen ved gudstjenesterne nævner Peter Lauridsen, at der synges ved begravelserne: Når klokkerne har ringer folk sammen ”saa siungis ther nogle christne psalmer oc loffsang / huilke som kan wpuecke folket til att forsmaa werdsens forfengelig handel / til attraa oc begering til thet euige liiff”⁴⁵.

Den folkelige salmesang er for Peter Laurensen et afgørende element i opgøret med den katolske kirkelighed. I forbindelse med omtalen af vigilier for de døde skriver han, at ”wore papister” har hørt, hvad Augustin, Cyprian og Paulus har sagt om kristnes død og begravelse, og at de derfor ”haffwe kommet tilhobe oc handteret schriffen oc aandelige hymner etc. tha will the oc (liige som aben gjør) effterfølge theris gerninger / oc sla til hobe her oc det aff schriffen oc siunge robe oc læsse / huilket the huercken forstaa oc ey heller om døde wor meent / huilket i sandhz the døde kwnde ingen hielp faa aff”⁴⁶.

Peter Laurensen gør en enkelt undtagelse mht. sit krav om, at der skal synges p dansk. Det gælder latinskoleeleverne, for hvem latinsk salmesang er en god sproglig øvelse, blot skal de huske at ”øffue seg i sang oc lessning baade paa latine oc theris eger maal / at the sculle tiidelige hollis til at lære att loffue oc tacke gwd / hollis fra wdÿgdh oc løssactighed fra onde wtwctighe børn oc w[d]ydige selskaff”⁴⁷, udtalelser, der svarer til, hvad Luther havde skrevet i sit første salmebogsforord fra 1524, sådan som det i en bearbejdet oversættelse var optrykt i *Én ny handbog* (1529).

I sit modskrift mod Peter Laurensens Malmø-bog⁴⁸ kommer Poul Helgesen, Peter Laurensens gamle lærer, også ind på salmesangen. Poul Helgensen forklarer latinens og præsternes overtagelse af salmesangen fra menigheden med det historiske forhold, at de var nødt

⁴¹ Thz cristelige messze embedhe paa danske (1528), optrykt i *Een ny handbog* (1529)

⁴² Malmø-bogen bl. 43 v – 44 r

⁴³ Op. cit. Bl. 52 v – 53 r

⁴⁴ Op.cit. bl. 53 r. *Een ny handbog* (1529) indledes med salmer til ottesang, aftensang og natsang.

⁴⁵ Op.cit. bl. 74 v

⁴⁶ Op.cit. bl. 76 r – 76 v

⁴⁷ Op.cit. bl. 96 r

til det for at undgå gudstjenesteligt kaos efterhånden som menighederne blev større og mere uensartet sammensat: ”Then tiid chrtistne folck wore faa oc aandelige oc af reene hierter inderlige oc gudelige, tha siwngne the alle mett eendrectige stæmme, som the wore wdi gudelighed oc mening eensindige, men siiden hoben bleff stor, forsamblett aff mange wilde sind oc hoffuett, tha hørde mand rob oc skraall, oc aldelis inghen gudelig eendrectighed. Oc fordi er thet skiellige skickett att nogre faa klercke, ther til synderlige lerne schule nw skickelige siwngne Gud loff oc ære wdi sijne tempill, oc ther mett opwecke then menige christen mand, icke till rob oc raserij, men till eett hierteligg loff oc tacksigelse som dess meer ansees aff Gud, att thet er hemelig wdi hiertett, men dog gudeligg oc retsindigg.” Og Poul Helgensen fortsætter: ”Ther som sanctus Paulus nw hørde huore ther siwngis wdi Luthersche forsamblinger bode aff qwinner oc mend, wngne oc gamble, tha schulde hand thet saare laste. Wille hand icke tillstæde att qwinner motte tale eller spørre wdi noger christen forsambling, møgett mijndre schulde hand thet liide, att the schulde qwæde wdi samme forsambling mett eett klingene stæmme. Thet som samme Paulus siiger, att nar een haffuer talett eett fremmett twngemaall tha scall een anden mett wnderschede thet forklare. Som presten thet nw gjør nar hand predicker læst oc epistell ther daghen tilhøre, saa kand thet oc giøris mett huess andre bøner oc sang som brugis wdi messen oc andett Gudtz loff.”

Samtidig med Peter Laurentsens Malmø-bog blev der i Malmø udgivet en fingeret dialog mellem malmøborgmesteren Jep Nielsøn og lundekantoren Adser Pedersen⁴⁹. Forfatteren af denne dialog lader borgmesteren bebrejde domkantoren, at ”eders Prester raabe oc skrige Nat oc Dag, oc saa langt er thet fra, the noget ther effter giøre, at the ikke end selffuer wide, huad the raabe eller skrige.”⁵⁰. Domkantoren svarer, at Paulus lærer, at det ikke skal forbydes, at der tales med tunger, ”thet er, anden Guds Loff, Messer, Sang oc Thiennister.”⁵¹ Borgmesteren gentager, at ”Vdi Dom Kirker robis oc skrigis daglige, men saare sielden predickis etc.” hvorimod ”then retsindige Messe holde wi møget aff [i Malmø], oc dagelige tha siunges oc loffuis then almegtigste Gud her udi wor Kircke med Psalmer oc aandelige Loffsanger, saa langt er thet fra, wi thet agte nogen tid att forbiude”. Ikke desto mindre henstiller domkantoren til borgmesteren, at man i Malmø lader ”altingist giøris høueskelige oc skickelige, thet er meent, at betage Schwrlt oc Ussame eblandt Almuen”.

⁴⁸ *Svar paa den Bog som borgemester og Raad i Malmø lod udgaa om Reformationen i deres by. 1530.* Manuskript trykt i med kommentar af Marius Kristensen i *Skrifter af Paulus Helie*, 1933, bd. 3, s. 115 f

⁴⁹ *Een liden disputatz wdaff then Hellige Scriffte emellom Borgemester aff Malmø, oc Her Cantor aff Lundt, om retsindige oc christelige Prester oc Messe-Prester, Sang oc Lesning, Altere oc saadan Gudtz Tieniste.* 1530. Optrykt i *Danske Magazin* Bd. 2, 1746., s. 111 ff.

⁵⁰ Op.cit. s. 114

⁵¹ Op.cit. s. 118.

Borgmester Jep Nielsøn afslutter sin omtale af den lutherske salmesang og gudstjeneste i Malmø med at sige, at ”hwess wor Prest læser oc siunger, thet forstaa wi alle, oc siunge ther Amen till, ligesom sancte Pouel haffuer oss lærd, 1. Cor. XIII⁵². Oc nar hand enten siunger eller læser, hørís ther intet Schwrlí Wsamme eblant wor Almue, men staa the alle thiendis, oc ydmyge tilhørendis, huess hand beder Gud om for thennom, oc giøre the thet samme huer med seg vdi sit Hiarte, Saa att the sige Amen, nar hand beslutter sin christelige Bøn eller Loffsang til then almegstiste Gud. Thisligeste om Hellige Dage effter Middag, strax XII. Slaar, saffnes [dvs. samles] the atter igen vdi stor oc eendrectelig Kierlighed till att loffue, prise oc bede Gud for sin Naade, oc saa at høre Predicken. Ther effter nar tu slaar, til Danske Afftensang, Predicken oc aandelig Psalmer oc Loffsang. Saadan ett Regimente haffue wi her vdi Malmø. Nu lader ieg huer Mand dømme herpaa oc sige, huem aff os, I eller wi, gaa then Apostelske Lærdom, Befaling oc Skick næst.⁵³” Det er tydeligt, at borgmesteren vil understrege, at den lutherske gudstjeneste i modsætning til den katolske var sand evangelisk og i overensstemmelse med skriften, og at der ikke var larm og skrål ved gudstjenesterne i Malmø, tvært imod. Samtidig oplyser han, at det især var ved tidesangsgudstjenesterne, der blev sunget salmer på dansk, en oplysning, der svarer til at *Een ny handbog* (1529) først og fremmest var en tidesangs-salmebog.

På Herredagen i København sommeren 1530, hvor den kirkelige situation var et vigtigt emne, fremlagde de lutherske prædikanter deres reformatoriske synspunkter i en række artikler⁵⁴. I artiklerne 26 og 30⁵⁵ kommer prædikanterne i deres omtale af deres gudstjeneste også ind på salmesangen: ”Item tro oc sige wi att then rette gudtzieneste oc dyrckelse er icke wdy wdourtiss sang, læssning, messe sielsse, ceremonier, smøcke tempell, Capper, ragelse, smørelse eller anden wdourtiss hellighedt, huilcken wlærde klerterij lære, oc simpell folk wndre oc tro ther paa”. ... ”Item tro oc lære wi att Sacramente Ewangelium scriffen oc menig loff sang y Kyrkens forsamling bør att wære paa thet maal almuen kan forstaa, oc opweckess tiil sandt loff oc tacksielse aff hw oc hiærte, oc stadfeste oc sware ther Amen til, ...”⁵⁶

I prædikanternes klagemål til kongen over det katolske partis afvisning af deres artikler, skriver de i det 8. klagemål: ”I theris dommekircker oc Closter lade the holde een hob

⁵² 1.Kor 14,13-16

⁵³ Op.cit. s. 119

⁵⁴ Om Herredagen i København 1530 se Niels Knud Andersen *Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530*. 1954, s. 22 f. Selve bekendelsen er optrykt s. 19 - 25.

⁵⁵ Se Holger Fr. Rørdam *Malmø-Beretningen om religionsartikler og forhandlinger paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530*. 1889: ”The article scriffen oc handell, som vore mellom serdige fædre Danmarckss Prelater Oc Ewangeliske predickere heer aff riiget nu siste herredag i Kjøpnehaffn aar effter Christi fødsel M D 1530”, hhv. s. 26 og 27, jfr. Niels Knud Andersen op.cit. s. 19-25.

affgudersche messzer oc wgudelig sang”⁵⁷. I Jørgen Jensen Sadolins beretning om forhandlingerne på Herredagen giver han en skildring af prædikanternes virksomhed i hovedstaden under Herredagen. Kongen (Frederik 2.) havde givet tilladelse til, at der blev afholdt lutherske gudstjenester to gange om dagen ”mz then Christelig almwæ / forsamledes vtj kirckien / sange och loffuer Gudt mz Psalmer aandelige wiiser ocd loffuesang bedendes hannum mz een fast troo og liid At hand schulde tilbage støde syne vuenners anslaa och forfremme syn szande sag mz huilcken part ret haffde paa at staa.”⁵⁸

Argumenterne for og imod salmesang i kirken og gudstjensten på modersmålet var i 1530 de samme som de havde været året i forvejen. Anderledes var det ikke et par år senere, i 1533, da Peter Laurensen og Poul Helgesen igen krydsede klinger. Om det ene skrift er et svar på det andet, eller omvendt, er i denne forbindelse ikke afgørende. Begge forfattere gentager og udbygger deres synspunkter fra 1529.

Peder Laurensen skriver i kapitel 12 "Om sang oc lesning" i *En stacket vnderuisning*⁵⁹, at ”skal predicken oc Euangelium vdleggis effter folckens forstand, som prelaterne biude i deris statuter oc lade scriffue. Hwii maa eller skal icke daa Christen kirckis almindelig sang oc lesning siungis oc læsis effter folckens forstand till forbedring oc til en opweckelse till ydermere Gudz tieniste och tacksigelsse Serdelis i den sang, læsning och bøn, som de forpligte menig mand till ath wære ebland, som er messen och afftensang, och andre almindelige letanier, som er menig mandz bøn om fred, naade och timelig hielp oc werlig, I huilcke almuen bør ath bede met presterne och samtycke, och sige ia aff hiertens inderlige begæring”⁶⁰, og med henvisning til Paulus (1.Kor 14) og til kirkeloven (distinctio 38, kapitel 12⁶¹) spørger han, om det ikke er tilbørligt, "ath hun [skriften] maa siunges och læsis i menigheden Gud till lof oc mange til

⁵⁶ Se Niels Knud Andersen op.cit. s. 22 f.

⁵⁷ *GENswar som dannemarcks riigis Christelige predicanther kortelig gaffue paa the xxvij Klagemaale ther prelaterne oc theres Clerckerij førde offuer thennum / Begie diele schriffelig forskickede til høyborne Førstes Kon: Ma: Konning Fridericks eghen hand vti Købinghafns herredage. 1530.* Danmarks Prædikanters Gensvar på Prælaternes Klagemaal. Ved Jørgen Jensen Sadolin. Trykt i faksimile i *Fem Reformationsskrifter trykt af hans Vingaard i Viborg 1528-1530.* 1987, s. G 191. Sml. *Danmarks christelige Prædikanters Gjensvar paa Prælaternes Klagemaal ...* udg af Holger F. Rørdam, 1885.

⁵⁸

⁵⁹ Op.cit. s. G 200

⁶⁰ *En stacket vnderuisning aff Gudz egne ord och den hellige scriffi Emod Pawens Bispers oc deris disciplis Statuter Lower bwd oc skickelser, som de haffue sellfue opdietet oc drømit Oc lade dem læse oc forkynde paa deris landemode. Och der met biude, trwe och trengre fattige Sogne Prester oc den menige almwe, til ath holde dem vnder band oc sielis fortabelses, alligeuel ath de ere mod Gudz ord, bud och skickelser. Sat i Malmø (1533),* optrykt af Holger Fr. Rørdam i *Peder Laurensen: En stacket Undervisning ...* 1890. S. 39

⁶¹ *Corpus Juris Canonici* Distinctio xxxviii, cap. XII, "Sedulo monendi sunt scolastici ...", citat fra Augustins "De catechizandis rudibus liber unus" cap. 9, sml. cap. XIV og XV i samme distinctio, hhv. citater fra Augustins "De vera religione" cap. 49 og 50, og fra Hieronimus' brev (nr. 52) til Pammachius.

hugsualelse oc forbedring"⁶². Peter Laurentsen finder det mærkeligt, at katolske sange, der ikke svarer til Skriften godt må synges, men de lutherske sange, der er i overensstemmelse med Skriften, ikke må, ligesom han finder det forkert, at de katolske sange er gode nok, fordi de er gamle, mens de lutherske ikke er det, fordi de er nye: "O herre Gud, hwor allting er baguend i det Paueske rige, som oc hære er. De biude ath disse danske wiiser Sancta maria moder Christ, Och det træ korss vor herre selff baar⁶³, oc alle christne sielle, ath de skulle siungis, Som er emod scrifften, och ingen till nøtte eller reth salighetz hielp. Men de x Gudz budord⁶⁴, Pater noster⁶⁵, Och andre gudelige Christne psalmer, oc andelige loffsanger aff den hellige scrifft, de maa icke, fordi det synes nyet. De andre vchristelige de ere gode hoss dem, fordi ath de ere gamle. Saa er der saare liden dom och forstand i en stor part aff prelaterne, som det gammelt er oc seduanligt, i huordant det er, da er det god, och det som nyet er effter deris mening, huad som helst det er, det er ond. End dog de acte icke, at al deris meste gerninger oc vduertis kirckes regimente, baade i sang oc lesning oc anden deris gudz tieniste, er ny, oc mod den fordem gamle kirckis skick oc seduanne. Som kirckelowen mange steder vel giffuer til kende. De gode mend maa forny oc hard holle paa det fornyet er, vden gudz ord oc scrifften Men wi effter følgindis scrifften oc den gamle christne kirckis seduanne, wi ere ny (kettere eller huad dem løster at kalle oss) och al vor tingest kallis aff dem nyet och natte gammelh Men de vede icke bedre"⁶⁶.

I modsætning til deres katolske modstandere, der tvinges til at læse og synge, hvad de ikke forstår, og for hvem det udvendige er det afgørende, er de lutherske hjertelige og ved, hvad de taler -og synger - om: "De tuinge deres prester till ath læse tiider (effter Pelagii paues bud) oc besuore deris conscientz der met En part oc mesten delen forstaar indtet huad de læse. En part roble heden met tiiderne aff en seduanne, oc indtet hiertelige acte huad de læse. ... At bede, det er hiertelige oc inderlige aff troen oc i aanden noget aff Gud formedelst Iesum Christum begære, icke met røsten eller høg sang och megen læsning.... Reth christnes sang, [I]æsning oc bønner ere i aand, hierte oc sandhed. Exo. xiiii.⁶⁷ Io. iiiii⁶⁸. Ia. ii⁶⁹. icke i mange ord i. Corin. xiiii.⁷⁰ Eph. v.⁷¹

⁶² op.cit s. 40

⁶³ Salmen blev i bearbejdet skikkelse optaget i *En Ny Psalmebog* (1535), bl. 25 r, hvor den introduceres som "Den menige Almues sang Det hellige Kaarss": DEt hellige Kaars vor Herre selff bar". str. 2 begynder: "Sancta Maria moder at Christ" (139)

⁶⁴ "GVd Fader vdi Hiemmerrig (013)

⁶⁵ "O Herre Gud miskunde dig" (023)

⁶⁶ Op.cit. s. 41

⁶⁷ 2.Mos.14,13-14, eller fejl for 2.Mos 15,1-21, Israels lovsang efter overgangen over det røde Hav

⁶⁸ Johs. 4,23

⁶⁹ Jakob kap. 2

⁷⁰ 1.Kor. 14,19

⁷¹ Ef. 5,6 og 19

Col. iii.⁷² Oc i kircke lowen xcii dist. ca. i⁷³. Oc det er at siunge viselige som Augustinus⁷⁴ oc Cassiodorus⁷⁵ de sige i den xlvi. psalm⁷⁶ at siunge aff hiertet, oc det mand forstaar⁷⁷. Peter Laurensen ønsker med de lutherske ikke at indføre en ny kirke med nye skikke, men at reformere den gamle kirke ud fra dens egne oprindelige forudsætninger.

I sin *Een kortt vnderwiisning til een christelig foreening* (1533)⁷⁸ henviser Poul Helgesen også til Skriften i sin afvisning af menighedens salmesang i kirken, idet han konstaterer, at når Paulus ikke ønskede, at kvinderne talte ved gudstjenesterne, ville han endnu mindre tillade, at de sang: "Sanctus Paulus will att qwinner schule icke tale i kircker⁷⁹, men wære qwertawse oc ij styllehed, oc then dantsche messe twert emod giffuer thenom orsage icke alsomeniste att tale, men och saa att qwæde mett eett klynginde stæmme, huar wdaf mangis sind oc hierter røris meer til syndige tancker end till noger gudelighed oc huar fore mange meer komme till kirckin end for Gudz skyld"⁸⁰. Poul Helgesen kombinerer i sin polemik skrifthenvisningen til Paulus med den erotiske anfægelse ved kvindernes sang ved gudstjenesterne og det æstetiske ubehag ved deres uskoledede stemmer med de lutherske sanges letfærdige melodier, der mere leder tankerne hen på danseviser end på "hellige psalmer oc loffsang: "Er thet emod sancti Pauli bud, att qwinner tale eller spørrie, wdi Christne forsamblinger, megett meer er thet emod hans bud, att the qwæde och klynge, mett the noder oc lader, som meer haffue fantzwn effter sprynge wiiser, end hellige psalmer oc loffsang"⁸¹.

Hvis man absolut vil have sunget salmer af menigheden, bør det ske enten før eller efter messen, og det bør gøres af skoledede sangere: "Schulde thett end samtyckis then menige mand till willie, att nogett skall siwngis paa Dantsche ænthen fore eller effter messen, messen aldellis wforwandlett, tha schule the skickis ther till, som qwemme ere bode aff røst oc konst, paa thet att Christne tempill schule icke haffue skraall och wraall, for skickelig oc gudelig sang oc qwedschaff"⁸². Poul Helgesens æstetisk-humanistiske kvalitetssans fornægter sig ikke. En

⁷² Kol. 3,16

⁷³ *Corpus Juris canonicus*, distinctio CXII, cap. I: Corde, non voce deum laudare debimus. "Cantates et psallentes in cordibus uestris", citat fra Hieronimus' kommentar til Brevet til menigheden i Efesus 5,19.

⁷⁴ Augustin *Enarrationes in psalmos*, In psalmum XLVI., især kommentarerne til v. 2, 7 og 8.

⁷⁵ Cassiodor *Expositio psalmorum*, Expositio in psalmum XLVI, især kommentarerne til v. 1, 2, 6, 7 og 8.

⁷⁶ Vulgatas numerering, nr. 47 efter den masoretiske numerering.

⁷⁷ Op.cit. s. 40

⁷⁸ *EEN KORTT VNDERWIISNING TIL EEN CHRISTELIG FOREENING OCH FORLIGELSE, EMOD HUESS WCHRISTELIGE TWYST OC TWEDRACKT SOM NW HAFUER I WOR TIID SKIØRDET THEN MENIGE CHRISTEN KIRCKIS EENDRECTIGE SAMFWND CHRISTENDOMMEN TILL EETT STORTT AFFBRECK. RoSCHILDIE. MDXXXIIIIJ.* Optrykt i *Skrifter af Paulus Helie*, bd. 5. udg ved Marius Kristensen. 1935, s. 257-322.

⁷⁹ 1.Kor 14,34-36, umiddelbart efter omtalen af, hvordan man skal forholde sig til tungetalen, som Peter Laurensen bruger i sin argumentation..

⁸⁰ Op.cit. s. 311

⁸¹ Op.cit. s. 312

⁸² Op.cit. s. 130 [?]

uæstetisk gudstjeneste og salmesang er imod Paulus' ønske og i virkeligheden et udtryk for opsætsighed mod Gud: "Maa inghen prophetere wden then som prophetere kand, oc ingen tale twngemaall wden then som tale kand, hwij scall tha then qwæde som ænthen ijlde eller inthet kand? wden wij wele aldelis følge thette werdsins almyndelige sprock om onde sangere, Then som wærst qwæder, begynfder gjerne først, Men thet er icke att følge sancti Pauli raad, som siger, att alting scall qwemmelige oc skickelige skee"⁸³. Poul Helgesen vil ikke udelukke, at en dansksproget gudstjeneste kan udvikles og gennemføres, men det bliver den ikke teologisk rigtigere af: " Saa tycker meg fordi att then dantsche messe er oss icke aff nød, nar hwnm er meer wskickelig end skickelig, meer wlempelig end lempelig, The støcker i messen oss bør at wiide till forbædring, kwnne the samme propheter lære oss, som daglig lære oss thet hellige euangelium" og hans fortsætter: "icke er thet heller Christeligt att formeene thet twngemaall, ther sanctus Paulus torde selff icke formeene, ther til schule wij heller wære flittige att wij (haffuendis twngemaall i then hellige kircke) fattis icke propheter, thet er lerde prediker, Well kand then Dantsche messe gjøre oss qwædere oc sangere, men propheter oc predickere gjøre hwn icke." Tvært imod vil en populistisk og teologisk forfejlet reformation kunne komme til at gøre ubodelig skade på længere sigt, da det ikke vil være muligt at udbedre de skader, den vil medføre: "Huad hwn haffuer giortt her i Danmarck, kiender paa wore scholer och andett, Men huar hwn schall gjøre her effter, will klagis om femthen aar, oc tha begrædis men thet kand dog icke tha bædris"⁸⁴.

Fra 1533 stammer også *Dialogus. En græselig ond Tiende, som Paven fick til Rom om den Papistiske Messe, som er det ypperste Hoffuitstycke i hans oc Antechristens Kircke, och huad Suar hand og hans hellige aandelige Selskaff dertil swaret haffuer. M.D.XXXIII.*⁸⁵. Det skildres, hvordan den katolske messe er alvorligt syg og bliver tilset af læger og andre sagkyndige. Dels hedder det sig, at messen "giffuer et Skraal oc skrigger saa fast, / Som Himmelen skulde falde met en Hast"⁸⁶, dels får de, der ønsker, at messen kommer sig, at vide, at deres højrøstethed gør ondt værre:

"Messen maa mere bliffue kranck,
Oc faa endnu et større Wanck

⁸³ Op.cit. s. 312

⁸⁴ Op.cit. s. 131.

⁸⁵ Danske Magazin, Bd. 2 (1746), s. 53 ff. *Dialogus* indledes med en samtale mellem 'Pawen' og 'Cardinalen', hvorefter læger (doktorer, der spilles på dobbeltbetydningen læger og teologiske doktorer), dr. Stagebrand (Niels Stagefyr, tilkaldt tysk teolog ved Herredagen i København 1530), dr. Johan Wlff (kannik Johannes Wolf i Ribe), flere gejstlige som broder Dirick Wendekaabe (Poul Helgensen), Her Cantor (Adser Pedersen, cantor i Lund), Jon Skrick, Jens Clockere og Capellanen, der alle repræsenterede den katolske kirke, hvoimod Hans Fiskere og Grete repræsenterede den sunde folkelige og reformatoriske fornuft.

Aff eders store Vraal och Skrig,
 End hun kand deraff blifue queg,
 Men I giffue hende et større Saar,
 At hun ey udleffuer dette Aar,
 Den swage Messe kand det ey taale,
 At I saa saaremeget vraale,
 thi er hun helder en Hare sig,
 end en Løve met sit store Skrig."⁸⁷

Et eksempel på en mere grovkornet satire er *Vigilies*⁸⁸, der vidner om det uforsonlige folkelige had mod præsterne og munkene - og nonnerne - med deres kyniske og hykleriske udnyttelse af den godtroende menighed: "Om Dagen ere de hellige baade siunge och lese, om Natten ere de fulde, baade skide og blese, *Patres vestri*, Sandelige hwer af dem maa wel saa sige: Dricke, doble och Hor bedriffue, det er *opera mea*"⁸⁹. Om nonner, kanniker m.fl., der beder menigheden om penge hedder det. "Saa lure wi oc Penninge aff de gamble Matroner, Schriffuer dem i den Døde-Bog, och de kalde oss deris Patroner. Telse, Aase, Vna, oc Merde, wi lese och siunge for dem met store Fierte"⁹⁰, og det tilføjes: "*Requiem* kunde wi Prester oc Moncke saa saare wel siunge, ath somme de gaa met ledige Punge"⁹¹ Der var langt fra Poul Helgesens kvalificerede forsvar for den gamle kirke til denne grove, folkelige satire. Til gengæld er Vigiliernes uforsonlige antiklerikalisme et meget langt stykke den folkelige baggrund for Peter Laurentsens og de andre lutherske reformatorers reformatoriske polemik. Det er denne uforsonlighed, der gav den "fattig mand dreng eller pige", der sad på møgvognen i Malmøs gader, deres engagement og begejstring, når de sang deres reformatoriske salmer og sange.

Med reformationens officielle indførelse efteråret 1536 ophørte den frie polemiske dialog mellem den katolske og den lutherske lejr. Den katolske messe blev forbudt udenfor herreklostrene, hvor den kunne fortsætte nogle år endnu, og med den katolske messe forsvandt den katolske gudstjenstlige sang. Et indblik i den nye situation efter 1536 giver Sjællands

⁸⁶ Op.cit. s. 87. Replik lagt i munden på 'Doctor Johan Wiff'

⁸⁷ Op.cit. s. 88 f. replik lagt i munden på 'Hans Fiskere'.

⁸⁸ Danske Magazin Bd. 2, 1746, s. 149 ff. *Vigilies*. "Vigilies paa Danske haffuer du her,/ Som dig skal lære om Hyckeler,/ Oc de groffue Papisters falske Fund,/ Som de haffue brugt saa mangelund,/ Met deris snedige oc tredzske Compagt / Haffue de al Werden vnder dem lagt."

⁸⁹ Op.cit. s. 151

⁹⁰ Op.cit. s. 153

⁹¹ Op.cit. s. 154

biskop, eller superintendent, Peder Palladius' Visitats-bog fra 1543⁹². Peder Palladius har været aktivt interesseret i salmer og salmesang. Det vidner ikke alene den fyldige omtale i Visitatsbogen om, men også den kendsgerning, at han har oversat, bearbejdet eller selv skrevet 12 salmer⁹³ foruden *En Ny euangeliske Rimstaack (1554)* med rim til kirkeårets søn- og helligdage⁹⁴. Desuden har han 1554 udgivet *Tre Merckelige Sange* af Arvid Pedersen⁹⁵, ligesom han skrev forord til Gilbert Jonsens oversættelser til islandsk af centrale lutherske salmer⁹⁶.

Sangen er for Palladius en af menneskets, ja hele naturens grundlæggende, spontane udtryksformer. Som fuglene synger, gør mennesker det også. Efter at have citeret Paulus opfordring til at synge "hellige psalmer, hymner, och aandelig sang" tilføjer han i det afsnit af visitatsbogen, der har fået overskriften "Om den fiende gierning som er at loffue oc tache gud"⁹⁷, at "det vill gud haffue", og han fortsætter: "Hvi skulle vi det icke gjøre, disse smaa fugle som flyge her vde de gjør lige det samme effter guds befaling; laudate volucres coeli dominum: i fugle i skyerne loffuer och tacke herren"⁹⁸. Gjør de icke saa, naar deris thid er saa om aaret, hine dejlige nactergale, lercher, stillidzer, stær, drøssele, soelsorte, papegoyer och andre: det første

⁹² *En visitatz bog*. (1543), udgivet 1925 af Lis Jacobsen

⁹³ Se *Peder Palladius' Danske Skrifter* udg. ved Lis Jacobsen bd. 4, 1919-22, s. 343 - 418, jfr. Peter Balslev-Clausen *Reformationstidens danske salmer, salmebøger og gudstjenesteordnigners salmeforslag (1528) 1529-1575*.

Hymnologiske Meddelelser 2004, s. 99.

⁹⁴ Peder Palladius' Danske Skrifter, udg. v. Lis Jacobsen bd. 3, 1916-18, s. 135 - 159.

⁹⁵ Op.cit. s. 163 - 178.

⁹⁶ *Peder Palladius / Til den fromme Herr Gilbert Super intendent i Skalholt stict paa Island*, i Gilbert Jonssen (Gísli Jónsson) *Nockrer psalmer* (1558). Palladius skriver til de islandske læsere, at han glæder sig over og takker Gud for Gilbert Jonsens evne til at "Transferere / vdaff den Hellige Scrifft / paa Islands maal / ocsaa Hellige sang / oc Aandelige Viser / til den Menige Mands vnderuisning / trøst oc husualelse / Som ieg haaber at det fromme Klerkeri paa Island icke forsømmer ath siunge læsse oc scriffue disse Psalmer / och de som min fromme her Morthen Eyner-sen lod vdsette til gaffns [Martin Einarson udgav en salmebog 1555] / och til Guds ære / Gud giffue sin naade der til Amen." (*Peder Palladius' Danske Skrifter* bd. 4, udg af Lis Jacobsen 1919-22, s. 291). Palladius glæder sig over, at hans "Kære Her Gilbert / søderlig gode ven" ved sine oversættelser har gjort det muligt for sine islandske landsmænd at synge salmer på deres modersmål, sådan som tyskere og danskere allerede i længere tid havde gjort det.

⁹⁷ *Peder Palladius' Visitatsbog*, udg. af Lis Jacobsen, s. 69 - 72

⁹⁸ Jfr. Ps. 148, 1 og 10. Peder Palladius bruger samme citat og henviser til Ps. 148 i efterskriften til sin udgivelse af 3 af Arvid Pedersens salmer, *Tre Merckelige Sange / som den lerte mand her Arued Pérsen paa Borenholm / haffuer skreffuit* (1554), se. *Peder Palladius' Danske Skrifter* bd. 3, udg. af Lis Jacobsen 1916-18, s. 177: "DE mange deylige Tacke-Psalmer vdi Kong Dauids Psalmebog / disligeste andre hymner oc Loffsange / baade i den hellige Scrifft oc vden ved / paaminde alle fromme Christne / at de gerne lade deris mund op / baade i Kircken oc andersteds / Mand oc Quinde / vng oc gammel / den ene met den anden / och siunge loffue oc tacke Gud / for sine velgerninger / Fordi at wi ere skabte til Guds ære oc Loff / oc det er den rette Guds dyrckelse / vdi det ny Testamente / som wi kalde Sacrificium Laudis et gratiarum actionis / effter det andet budord / Ia disse deylige Fule met deris Sang oc quidderen / her i veyret omkring oss / Fra morgen oc til afften / paaminde oss det samme / Oc haffue ocsaa Guds befaling der paa / vdi den Cxlviij. Psalme / ath de skulle siunge oc loffue hannem. Laudate volucres coeli Dominum. I fule i skyen / loffuer oc tacke Herren / Det fordriffuer ocsaa Sorrig aff it sorrigfuld Hierte / och gjør it Menniske glad / at hand venner sig til at siunge Hellige Psalmer oc andre hellige Sange / som den Hellige Paulus oc raader oc formaner oss til de Epheser i det femte Capitel / Dricker eder icke (siger hand) druckne aff Vin / aff huilket der følger it wskickeligt væsen / Men bliffuer fulde af Aanden / oc taler met huer andre / om Psalmer oc Loffsange oc Aandelige Viser / siunger oc leger for Herren / i eders Hierter / Oc siger altid Gud oc Faderen tack for alting i vor Herris Iesu Christi naffn [Ef 5, 18-21]. Lader eder der faar i Fromme Christne ocsaa her vdi vere formandede til Guds ære / ved Iesum Christum / Hannem eder befalendis til euig tid / Amen."

det gryer ad dagen, da sidde de huer paa sin qviist, och siunge saa deilig oc bede gud om deris føde med denne bøn: nu bede vi den hellig aand, huer effter sin maade, det forstaa hand vel som skabte dem, och gaff dem næb och tunge at siunge med, och kand forstaa alle fuglerud, saa fare de heden i skouff och march, oc hente deris krouff fuld aff madicher och korne, strax som de er mette, saa hen igen paa deres qviste, och siunge saa dejlig at det er lyst at høre dem siunge; det er all ret, vor herre Jesus befaler det; der hand saa siger: *considerate volucres coeli; giffuer act paa fuglene som flyuer vdi vejret; saa skulle i bære eder ad, de græde icke for deris føde, saa skulle j icke heller græde, och suche och giffue eder for eders føde, och gaa och vride eders hender, lige som i haffde ingen gud vdi himmelen*"⁹⁹. Evnen til at synge forpligter ikke alene til at synge alle andre steder, men også, og ikke mindst i kirken: "Huad da? I skulle bede gud om eders føde, arbejde for eders føde, heller tygge eders føde och siden loffue och tache gud, saa gjør de dejlige fugle oss til et exempell och efftersiun. Min kiere qvinde lille og mand med, kand du siunge udj din gildehuss, gestebud och barssel, oc du forsmaar at siunge udj din sognkircke, vaar det icke værd at ynske aff gud, at din mund kom ved din øre at sidde, at mand kunde see, at gud haffde vell heffnet sig offuer dig, det var jo tusindfold bedre at din tunge vaar rundet op i din hals, oc du loest nu lenge siden her nær i denne kiæregaard, end du skulle lenger staa her inde och bespotte gud som sviin och kæer der icke kunde siunge, de gaae med deris næsse och tryne ned til iorden, du och ieg vi gaar med vor ansict op till himmelen, at vi skulle altid loffue och tache gud, oc vere fuld glade vi kunde det gjøre. Det ligge saa mange paa deres siuge seng, oc qvæde jammers visse, de vilde alt heller staa har inde med oc siunge och tache gud"¹⁰⁰.

Fordi sangen er så vigtig, er det nødvendigt at børnene lærer at synge: "Det er andet scheel med dem som aldrig haffuer lærdt at siunge fra deris barndom, heller haffue icke røst at siunge med, helder kunde ellers vere saa ilde tillpass, at de gide icke siunget, dem bær mand offuer med for guds skyld, de andre bør jo at siunge her udj deris sognekircke, saa vell qvinde som mændt, at det klinger udj dejlig smaa hueling [dvs. triller], det hør gud till oc de hellige engle"¹⁰¹. Sangen, først og fremmest salmesangen, bør følge alle, hvor de går og står. Derfor fortsætter Palladius: "I skulle her [dvs. i kirken] icke alleniste siunge, men ogsaa hiemme, i skou och march, paa agger och eng, huor leilghed kand giffue sig, en dannequinde ved hendes veff, en god pige ved hendes roche, hun faar tiengaarn langt før end hun veed selff udaff, naar hun sidder och siunger en hellig vise der hos, det er jo bedre end sidde och qvæde baade viser, heller fortale huer andre, naar i er ij eller iij tilsammen, heller du sidder och tencher ont pige lille, om

⁹⁹ Op.cit. s. 70 f.

¹⁰⁰ Op.cit. s. 71

¹⁰¹ Sst.

du est æne. Den hellig aand gjør et glad hierte, diefflen gjør en sorgfuld hierte. It glad hierte gjør et langt liiff, et sorgfuldt hierte gjør et stachet liiff, huor skalt du kiende et glad hierte, at en gaar altid och siunger heller nyner aff en hellig visse". ... "Derfore skulle i jo siunge vdi eders sognekirche", konkluderer Palladius, idet han henviser til et konkret eksempel på, at det kan lade sig gøre, idet han tilføjer, at man bør "giffue dem den loff paa Møen, at de siunge saa dejlig met huer andre udj hin høye kircher, at det er jo stor lyst at høre: ieg siunger det beste ieg kand, defor straffer mig ingen dannemand; staar der udi rimett"¹⁰².

Som man er, sådan synger man. Derfor skal man være opmærksom på, hvad man synger. Ligeså godt det er at synge en glad og god sang, ligeså forkert er det at synge de sange, der er inspireret af Djævelen: " Iaa somme giffue ochsaa tilkiende, at dj erre gladhiertige, och sidde och siunge eller quæde en deylig viise, giffuer en uiise for i dantzen, dricke huer andre til med it erende¹⁰³ aff en uiise, som ui maa, dersom ui ellers kunde fare uel dermed, dieffuelen schicker oss saa mange unde stunder der til, ui maa uel stiele oss en glad stund til och cricke en schaalle øll med huer andre endochsaa offuer uor tørst, om ui eller ikke slemme och demme eller fortale huer andre, eller bruge nogen anden wgudelighedt, med løsachtige noder, boeuiiser eller wgudelig gildminde¹⁰⁴ och helgens paakald, och anden wbeyleyghed, som dieffuelen kommer affsted mange steder, som tidende gaar en om udøe, hvor dj schulle siungit i deris gilde, hielp oss nu det hellige kaarss, ocsaa den blackede horss¹⁰⁵, oc den aaleglib¹⁰⁶, som gilden gjorde rijg¹⁰⁷, kyrioleys.¹⁰⁸ Huoraff wj kunde tage oc føle paa, huad blindhed oc vildfarelse wi haffue weret vdi wnder pawen oc muncke"¹⁰⁹. Palladius kæder her gildes- og værtshusviser og den folkelige polemik mod den katolske kirkes teologiske udskejelser og overgreb mod menigmand sammen. Han har kendt den genre, som de ovenfor omtalte *Vigilies* repræsenterer, men han har ikke sympatiseret med den. Det va for ham ikke i reformationens ånd at blive hængende i en polemik mod det gamle, men helhjertet og glad at vende sig mod det nye. Derfor fortsætter han: "I mue ingen anden gildminder siunge vdi eders gildeguse, end som i siunge vdi eders sogne kircke; icke maa i heller bruge liuss der inde om dagen, for dem som affdøde er, effterdj, at de er icke vdi nogen løgnachtige skiersilds pine, men enten vdi det evige pine, eller vdi det evige glæde,

¹⁰² Op.sit. s. 72

¹⁰³ Dvs. vers

¹⁰⁴ Dvs. vers sunget ved skål til minde om og hæder for en helgen

¹⁰⁵ Den falske hest, at ride den blakkede hors talemåde for uhæderlighed

¹⁰⁶ Dvs. ålenet, her om rettigheder til ålefangst.

¹⁰⁷ Dvs. fordele som gildet med dets personlige forbindelser (uretmæssigt gav). Hele sammenhængen spiller på det væv af (erhvervsmæssig) korruption, som kirken traditionelt sanktionerede.

¹⁰⁸ Parodi på der såkaldte 'Leiser', sml. 'Det hellige Kaars vor Herre selff bar' (139), *En Ny Psalmebog* (1535) bl .25r.,

¹⁰⁹ Op.cit. s. 55 f

huilcke de haffue tiltient, met deris tro oc vantroe"¹¹⁰. Som et eksempel på, hvordan de katolske skikke var blevet overflødige, nævner han de populære psalter-bånd, ligesom himmeltrappe en anden betegnelse for den populære rosenkrans¹¹¹: "Ieg seer ingen aff eder nu lenger vdi denne klar evangelij liuse dag vanbruge sin ugudelige psalterbond, rosenkrantz, hemmel trap, heller huad mand kalder det, ... [der er ikke mere end] halffandet hundrede aar siden att nogle sorte muncke de funde der først paa, och stiegte en alter udj deres closterkirche for deres gærighedz skyld, den kaldte de rosenkrantz alter, och en sort munch ved naffn Alanus skreff en skarns bog der om"¹¹². Och lode de malle en taffle om den løgnactig skierssilds piine, huor der laa nogen siæle, och rachte en psalter bond op, oc en hob engel fløy der offuer, och tog dem aff siælene, och førde dem hen op til iomfru Maria, och hun førde dem thill Iesum, och hen til gud fader, saa trappet de om med huer andre."¹¹³ Palladius ser tingene i deres teologiske sammenhæng og afviser alt, der minder om den katolske teologi og deraf afledte folkefromhed, som reformationen var ét stort opgør med. Samtidig med at han afviser psalter-båndene, anbefaler han den levende, rette, dvs. kristologisk funderede, evangelisk salmesang som menneskers spontane henvendelse til og samvær med Gud. Hvad han skriver om sang i almindelighed, når mennesker kommer sammen, gælder også når talen er om salmesangen: "Naar i komme thillsammen och schulle driche en skaal øll offuer eders tørst med huer andre, da fortaler ingen, lad huer vere god for sig, ... sider heller och siunger en god visse tillsammen, och naar du est glad, saa gach hiem met din høstrue, oc lad hende faa en god afften, naar du haffuer hafft en god dag"¹¹⁴.

¹¹⁰ Op.cit. s. 56

¹¹¹ 'psalter' bruges her i betydningen religiøs sang, jfr. note 93, en af forudsætningerne for, at ordet 'salme' på de skandinaviske sprog kom til at betyde religiøs og gudstjenestlig sang i det hele taget.

¹¹² Alanus de Rupe (1428-1475), forfatter til *Psalterium beate marie Virginis*, der ligger til grund for Michael Nicolai's *Expositio pulcherrima super rosario beate marie virginis: in danica lingua copulata noviter et impressa* (1496)... Om iomffru marie rosenkrantz och dess brødersckaff" (Trykt i *Præsten Herr Michaels tre dnske Riimværker fra 1496: Om Jomfru Mariæ rosenkrands, Om skabelsen, og Om det menneskelige Levnet. Udg. af Christian Molbech*, 1836. Dele af dette digt er senere bearbejdet til salmer, der indgår i Hans Thomissøns salmebog (1569). Palladius ville næppe have brudt sig om det, men det viser digtets, og bag det rosenkransformhedens, popularitet.

¹¹³ Op.cit. s. 58 f.

¹¹⁴ Op.cit. 143